

A földrajzi nevek struktúrája

I. Bevezetés

Földrajzi névkutatásunkban hosszú időn át bizonytalanság uralkodott az elméleti kérdések terén. Mint nyelvi jelenségeket, a földrajzi neveket is beiktattuk a köznévi grammatika szófaji kategóriájába, kiemelve bennük azt az egyetlen jellemző sajátyságot, hogy ellentétben a köznevekkel, a lokalizálás funkciója adja számukra a jelentőséget, s nyelvi tartalmuk, ha egyáltalán bírnak azzal, csak másodrangú. Kevés gondot fordítottunk viszont arra, hogy mint a különböző típusú tulajdonnevek sem alkotnak együttes rendszert (vö. KÁLMÁN BÉLA, *A nevek világa*. Bp. 1967. 10), eltérő sajátyságaikkal a földrajzi nevek is csak ellentmondásokkal állhatnak meg a köznevek rendszerében.

Sokáig hiányoztak azok a kutatási szempontok is, amelyeknek alapján a földrajzi névgyűjtő, -rendszerező és -feldolgozó munkát elvégezhetjük volna. A névkutatás, mint a különböző tudományágak kisinasa, mindig a pillanatnyilag szolgált tudomány módszertanához igazodott. Ezt tehette annál is inkább, mert a földrajzi nevek vizsgálatából leszűrhető eredmény nemcsak a nyelvtudománynak, hanem egy sor más tudományágnak is hasznos adalékként szolgálhatott.

Az egységes kutatási és rendszerezési módszer kialakítására csupán néhány évtizeddel ezelőtt történt, de már határozott kívánalmakkal és csoportosítási sémával jelentkező kezdeményezés. BENKŐ LORÁND értékes, gyakorlatilag rendszerező dolgozatával (*A Nyárádmente földrajzinevei, MNyTK. 74.*) szinte egyidőben, LŐRINCZE LAJOS *Földrajzineveink élete* (Bp. 1947.), majd *Földrajzinev-gyűjtésünk múltja, jelen állása és feladatai* (Bp. 1949.)¹ című munkáiban megfogalmazta azt a *n é v é l e t t a n i m ó d s z e r - t*, ami a táj és ember viszonyában, a földrajzi nevek keletkezésének lélektani mozzanatain keresztül, jelentéstani² rendszerezéssel igyekszik megfogni a földrajzi nevek lényegét.

Régebbi, heterogén, — a pillanatnyi tudományos érdekekhez fűződő, — elveken fölepült kutatómódszerünkhöz képest határozottan fejlődést jelent a névélettani módszer. Az azóta eltelt két évtized azonban azt mutatja, hogy valami még sincs rendben. Gyűjtő és adatközlő munkánk, ha föl is lendült az utóbbi években, olyan jellegű feldolgozó és rendszerező tanulmányt, mint BENKŐ idézett munkája, azóta sem sokat mutathatunk föl. Ennek okát pedig, ha előszeretettel is szoktunk hivatkozni rá, ma már nem a földrajzi nevek fel-

¹ A továbbiakban FÉ. illetve FM. rövidítéssel hivatkozunk ezekre a művekre.

² Az alaktani szempontok figyelembevételét LŐRINCZE sem emeli ki, INCZEFI pedig már másodrendűnek, kisebb területeken mellőzhetőnek minősíti (vö. SzPFÉ. 1965. 124).

gyűjtetlenségében kell keresnünk, hanem a földrajzi névtudomány elméletében és módszerében. Szépen bizonyítja ezt KÁZMÉR MIKLÓS újszerű, olykor már a földrajzi nevek szerkezetét sejtető rendszerezésű dolgozata (vö. MNyTK. 95.).

A LŐRINCZE által megfogalmazott irányvonal a földrajzi név kutatásának középpontjába, helyesen, a földrajzi névnek az élettel való kapcsolatát állítja (vö. FÉ. 4.). Ez, ha ki nem is zárja, de másodrangúnak degradálja az olyan jellegű kutatásokat, amelyek a földrajzi nevek belső és gyakran mechanikusan érvényre jutó sajátságainak, mint például a névstruktúrának vagy e névstruktúra változásainak kimutatásaira irányulnak. Pedig az ilyen jellegű kutatások háttérbe kerülése a földrajzi nevek rendszerezési lehetőségeinek leszűkítését eredményezi, amit BENKŐ idézett dolgozatával igazolni is tudunk. SEBESTYÉN ÁRPÁD mondja BENKŐ dolgozatáról, hogy „nem követője, hanem partnere Lőrinczének.” (vö. MNyj. XIII. 31.). De mint partner, LŐRINCZÉ-vel egyező módszertani elveket vall, s így tanulmányának problémái a névélettani módszer problémáit is jelenti. SEBESTYÉN pedig azt is megjegyzi BENKŐ munkájáról, hogy „két nagy nehézséggel küzd egyszerre: 1. Olyan rendszert akar teremteni, amelybe hatalmas névanyaga lehetőleg maradék nélkül besorolható; 2. A köznévi nyelvtanból kiindulva megpróbálja megalkotni a lényegesen eltérő nyelvi természetű nevek sajátos nyelvtani kategóriáit. Ezek az okok magyarázzák, hogy kategóriái sokszor heterogének.” (vö. im. 35.). — Ez ténylegesen azt jelenti, hogy a névélettani módszer által nyújtott rendszerezési lehetőség szűknek bizonyul földrajzi neveink számára, a köznévi nyelvtan analógiás lehetőségeinek földhasználásával pedig megsértjük a földrajzi névkutatás LŐRINCZE által szorgalmazott (vö. FÉ. 4) „önelvűség”-ét.

1966-ban néhány szamosháti községből (*Szamoszeg, Szamoskér, Kérszemjén, Nábrád*) helyszíni gyűjtés útján följegyeztem a jelenkori földrajzi névanyagot. Ugyanakkor kezdtem el a jelzett gyűjtőterülethez tartozó szülőfalum — Szamoszeg — történeti névanyagát is összegyűjteni azzal a szándékkal, hogy rendszerezve, tanulmány formájában földolgozom azt. Helyszíni gyűjtésem, és a számomra hozzáférhető történeti forrásmunkák alapján több mint félezer földrajzi név^a került össze. Egyetlen községből ez már számottevő, földolgozásra méltó anyag. A tanulmány elkészítése azonban mostanáig húzódott, mert a köznévi grammatika kölcsönzésre alkalmas kategóriával nem akartam a rendszerezés egységét megzavarni, a névélettani módszer lehetőségei pedig, különösen a nevek strukturális sajátságainak befogadására elégtelennek bizonyultak. Ez a körülmény arra késztetett, hogy rendszerező munkámat egyelőre félretéve, a problémát okozó névstruktúra sajátságaival kezdjek foglalkozni azzal a céllal, hogy kutatási eredményeim esetleg hozzásegítenek olyan szempontokhoz, amelyeknek birtokában a névélettani módszer által ajánlott, de szűknek bizonyult rendszerezési lehetőséget rugalmasabbá tehetjük anélkül, hogy annak homogén voltát megzavarnánk. Így került sor e dolgozat megírására.

Saját gyűjtésű szamoszegi történeti és jelenkori névanyagom mellett elsősorban GYÖRFFY, KNEZSA és SZABÓ T. ATTILA történeti adataira támaszkodom. Azért elsősorban ezekre, mert a történeti alakváltozatokat itt találtam meg elfogadhatóan azonosítva. A névstruktúra vizsgálata szempontjából pedig alapvető követelmény, hogy pontosan azonosított régi és új párhuzamos földrajzi névalakok álljanak a kutató rendelkezésére.

Földrajzi neveink szerkezetének diakronikus vizsgálata nem ismeretlen szakirodalmunkban. A névélettani módszer idézett kívánalmára azonban,

csupán mint a földrajzi nevek változásának egyik típusa jelentkezik (vö. LÓRINCZE: FÉ. 23—7.; FM. 14; KÁLMÁN B.: i. m. 187—199). A névstruktúra leíró szempontú vizsgálatával már előnyösebb helyzetben vagyunk. KÁZMÉR MIKLÓS Alsó-szigetköz földrajzinevei (MNyTK. 95.) című kitűnő dolgozata mellett, az utóbbi években INCZEFI GÉZA kezd behatóbban olyan kérdésekkel is foglalkozni, amelyek közvetve vagy közvetlenül, a földrajzi nevek szerkezeti sajátságait is érintik: Laza szerkezetű földrajzi nevek típusai és alaki kérdései (MNy. LXIII, 64—71), Az összetett földrajzi név fogalma (SzPFÉ. 1962. 29—32) stb. SEBESTYÉN ÁRPÁD szavaival élve, meg kell azonban jegyeznünk ez utóbbi dolgozatokról, hogy „inkább útkeresés” (vö. i. m. 38) jellegük van, mint eredményt hozó, s éppen ezért a félresiklásoktól sem mentesek.

A földrajzi nevek alaki csoportjait például INCZEFI alárendeli a köznyelvi grammatikából jól ismert *egyszerű, összetett és többszörösen összetett* terminusoknak, s így beszél egyszerű-, összetett- és többszörösen összetett földrajzi nevek-ről. Ezeknek a műszavaknak itteni alkalmazása azonban hibás, sőt félrevezető, mert nem fedik azt a nyelvi valóságot, amit velük kapcsolatban a közneveknél már megszoktunk. A közneveknek ezek a terminusai szigorúan alakiságra utalnak, s ezért úgy kell értelmeznünk őket, hogy egyszerű köznévi az, amelyik egy szónak megfelelő hangsorral fejez ki egy fogalmat, az összetett kettő, a többszörösen összetett pedig több szónak megfelelő hangsorral fejezi ki az egyetlen fogalmat. Földrajzi neveink esetében ez nem így van, és ez a magyarázata annak, hogy INCZEFI-nek az a látszatra egyértelműnek ható definíciója, hogy „egyszerű földrajzi névnek azt tartjuk, amelynek kisebb, önálló egysége nem lokalizálható önálló földrajzi névként a tér valamely meghatározott helyére” (vö. SzPFÉ. 1962. 29.), azonnal abba a nehézkes kommentálásba torkollik, hogy „A földrajzi név állhat két vagy több felismerhető köznévi tagból (*Földvár, Nagyköhid*), vagy a tagok egyike személynévi eredetű is lehet (*Babályvár, Cirokméhes, Ficsorjárás*), mégis egyszerű földrajzi névnek kell értékelnünk, mert a név tagjai nem funkcionálnak egyenként névként, hanem két vagy több tag csak együttesen alkot egyetlen helyre lokalizálható földrajzi nevet. Ezek csak több köznévi (esetleg személynévi és köznévi) tagból álló egyszerű földrajzi neveknek tekinthetők” (vö. uo.). De jegyezzük meg, hogy még ez a kiegészítés sem menthet meg bennünket földrajzi neveink csoportosításában a melléfogásoktól, s így INCZEFI-t sem. Idézett munkájának több adatáról kiderül, hogy téves a besorolásuk.

Az ismételtetések elkerülése végett INCZEFI-nek csupán a *Horróhát* földrajzi név besorolásával kapcsolatban próbálok ellenvéleményt nyilvánítani. Ő ezt a nevet az egyszerű földrajzi nevek közé iktatja azzal az indoklással, hogy nincs a névnek ellentétpárja, nincs *Horró* földrajzi név. De jegyezzük meg azonnal, hogy ugyanott említ egy *Horróér* alakú adatot (i. m. 30). Szamosszeg jelenkori földrajzi névanyagából precedens erre a *Csèrgehát*,³ *Sebeshát* név. Ezek mellett INCZEFI adatahoz hasonlóan megvannak a *Csèrgepatak*, *Sebepatak* nevek, de nincsenek **Csèrge*, **Sebes* alakzatok. Így INCZEFI szerint ezek a nevek, egyszerű földrajzi neveknek minősülnek, mivel a jelenlegi szamosszegi földrajzi névhasználat nem ismeri az ellentétpárként számításba vehető **Csèrge*, **Sebes* alakokat önálló földrajzi nevekként a meg-

³ Szamosszegi saját gyűjtésű névanyagomból a továbbiakban forrásjelzés nélkül idézek.

levő *Csérgehát* és *Sebeshát* nevek mellett. A történeti adatok figyelembevételével azonban tiltakoznunk kell az ilyen besorolás ellen még leíró szempontból is.

PESTHY FRIGYES 1864-ből származó szamoszegi anyagában található egy *Kórogy Patak hát* adat, aminek jelenkori megfelelője *Kóróútyhát*-ra rövidült. E rövidült alak mellett él ma a *Kóróútypatak* név is, de nincs *Kóróúgy forma. Így a jelenleg élő *Kóróútyhát* nevet INCZEFI szerint egyszerű földrajzi névnek kellene tekintetnünk. Idézett történeti adatunk azonban jelzi, hogy ellentétpárként a *Kóróútypatak* ~ 1864: *Kórogy Patak hát* > 1966: *Kóróútyhát* formákat kell állítanunk. Így pedig világossá válik előttünk, hogy a *Kóróútyhát* nem egyszerű földrajzi név, mivel differenciálódás útján keletkezett, és a név első eleme, ha rövidült formában is, de utal egy másik földrajzi névre, a *Kóróútypatak*-ra. E példa analógiájára az említett *Csérgehát*, *Sebeshát*, de INCZEFI *Horróhát* adata is ilyen típusú névnek minősül.

Nem egyik vagy másik kutatónk munkájáról kívánok itt bírálatot adni, csupán azt akarom észrevételeimmel hangsúlyozni, hogy földrajzi névkutatásunkban mutatkoznak még hiányosságok, sőt olykor tévedések is. Céлом az, hogy egy szűkebb területen, a földrajzi nevek struktúrája területén, amennyire gyűjtött anyagom tanulságai megengedik, pótoljak és helyesbítsek.

A földrajzi nevek strukturális vizsgálata hasznos és jogos is. Hivatkozunk itt ismét SEBESTYÉN ÁRPÁD-ra, aki LŐRINCZE Földrajzi neveink élete című munkája új kiadásának időszerűségét kommentálva megjegyzi, hogy „lehet, részletekkel vitába fognak szállni, új szempontokat fognak ajánlani” (i. m. 29.). De néhány oldallal hátrébb azt is elmondja, hogy „Szinte természetesnek látszik, hogy az azonos nyelvi elemeket különböző irányokból megközelítő kutatás: a történeti, magyarázó és leíró, rendszerező vizsgálat végül összekapcsolódva új tudományos részterületté egyesül: felismeri sajátos kérdéseit, „önelvűvé” válik, saját terminológiát és módszert alakít ki magának” (i. m. 31.). — Úgy hisszük, hogy ennek az elgondolásnak az érvényrejutásához, a földrajzi-névtudomány kiteredélyesedéséhez elengedhetetlenül szükséges földrajzi neveink szerkezetének a pontos ismerete, s így kutatása is.

II. A földrajzi nevek szerkezeti egységei

Földrajzi neveink szerkezetéről úgy beszélni, hogy ne legyen egy biztos névcsoportosítási alapunk, szinte lehetetlen. Az eddigi fejtegetésből viszont tudjuk azt, hogy az INCZEFI által ajánlott csoportosítás nem egyértelmű, s így nem is megbízható. Névkutatásunk tehát igényli egy olyan tényezőnek a fölmutatását, ami biztos csoportosítási alapként szolgálhat földrajzi neveink számára.

Tapasztalatunk szerint a földrajzi nevek alakiságára, s ezen keresztül szerkezetére is, erőteljes befolyást gyakorol a név által jelölt földrajzi tárgy *osztott* vagy *osztatlan* volta. Ha a földrajzi tárgy egy határozott tájegységen belül osztatlan egységet mutat, a lokalizálására alkalmazott név viszonylag egyszerű: *Báróútag*, *Natyszeg* stb. Ha azonban a földrajzi tárgy differenciáltságot mutat, a lokalizálására használt név már komplikáltabb: *Báróútagosi tanya*, *Natyszegesi füzes* stb. Ezt a sajátságot, mivel a megosztatlanság o t o t időrendben mindig később követi a megosztottság, föl-

használhatjuk földrajzi neveink csoportosítására. Így azokat a földrajzi neveket, melyek egy határozott tájegységen belül megosztatlan földrajzi tárgyat jelölnek, elsődleges földrajzi nevek-nek mondhatjuk, szemben azzal a másodlagos földrajzi nevek-nek mondható típusal, melyek megosztott, differenciált földrajzi tárgyak lokalizálásaira szolgálnak. Természetesen, ha az egyszer már differenciálódott földrajzi tárgy újabb differenciálódást szenved, újabb, de méginkább komplikáltabb név keletkezik a lokalizálásra: *Báróutagosi tanyaudvár* stb. Az ilyen típusú földrajzi neveket a keletkezésük időrendje alapján harmadlagos földrajzi nevek-nek mondhatjuk.⁴ Úgy látszik, INCZEFI elgondolása is ilyen lehetett, de a köznévi grammatikából kölcsönvett terminológiákkal zavarossá tette a kategóriák közötti különbségtevést (im. 29–32.).

A földrajzi nevek eredet szerinti csoportosítása mellett szükségesnek látszik az alak szempontjából történő kategorizálás is ahhoz, hogy strukturális vizsgálódásainkat döccenőmentesen végezhesük. Erre a csoportosításra önként kínálja magát a földrajzi neveknek az az alaki sajátága, hogy egy vagy több köznévi szónak megfelelő tagból állhatnak. Így elkülöníthetünk egyelemű földrajzi neveket, és többelemű földrajzi neveket.

A földrajzi nevek csoportosításában jelentkező problémát így oldva meg, szerkezeti vizsgálatainkat az elsődleges földrajzi nevekkel kezdjük. A neveknek ebben a csoportjában elkülöníthető alaki szempontból az egyelemű és a többelemű névcsoport. Noha látszólagosan úgy tűnik, hogy az egyelemű nevekben szerkezeti problémát nem lehet keresni, mégis hasznosnak mutatkozik a fölülvizsgálatuk, mert mint később, a földrajzi nevek szerkezeti egységeinek ismertetése után ez érthetővé válik, hol egyik, hol másik szerkezeti egység jellemző vonása mutatkozik meg bennük.

Az elsődleges egyelemű földrajzi neveket közszoji jelentésük alapján három típusba sorolhatjuk:

1. Vannak olyan egyelemű földrajzi nevek, melyekről azt kell tartanunk, hogy jelentés nélküliek, mert ha etimonjaik a nyelvtudomány által felderítettek is, a köznévi gyakorlatban ismeretlenek: *Bászna*, *Bigees*, *Óuszuszka*, *Tenyhe* stb. GYÖRFFY történeti adataiból: 1263: *Gutha*, 1230: *Libona*, 1261: *Guech*, (1275) *Zechke* stb. (vö. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, Bp. 1963. I, 85. 116. 309. 409).

Ennek a földrajzi névtípusnak jellemzője, hogy a közszoji jelentéstartalom hiánya miatt, a jelölt földrajzi tárgyról semmit sem képes mondani. A lokalizálást viszont a tájegységen belül félreérthetetlenül, az összes névtípusok közül legtökéletesebben teljesíti. Ha figyelembe vesszük azonban kutatóinknak azt az egybehangzó észrevételét, hogy valamennyi földrajzi nevünk végső fokon eredeti köznevekre vezethető vissza (vö. KÁLMÁN: im. 10.), akkor számolnunk kell e típusnál a változás lehetőségével, ami esetleg nem csak a jelentés-nélkülivé válásban nyilvánulhat meg.⁵

2. Nagy számmal használatosak olyan egyelemű földrajzi nevek is, amelyek már köznévi jelentéstartalommal bírnak: *Fácános* (Kbv.),⁶ *Hegyess*,

⁴ E magyaros terminusokat PAPP LÁSZLÓ lektori javaslata alapján használjuk, a korábban alkalmazott *primer*-, *szekunder*- és *tercier* földrajzi nevek terminusok helyett.

⁵ Az elsődleges földrajzi nevek c. fejezetben igazoljuk ezt.

⁶ Kbv. = Kataszteri birtokvázlat, Szamosszeg, 1891.

Közepsőü, Sürü stb. GYÖRFFY történeti adataiból: 1214. *Cheusci*, 1291—94. *Fenes*, 1230. *Halazy*, 1214. *Tuluoy* stb. (im. 609., 617. 221. 514).

A földrajzi nevek különböző típusai közül talán az idevonható nevek mutatják a legérdekesebb képet. Közszói jelentésével például a *Fácános* név elárulja, hogy mi a lokalizált területre legjellemzőbb állat, a *Hegyess* név utal a jelölt terület alakjára, a *Sürü* a növényzeti viszonyra, de egyiknek sem találunk közszói jelentésében olyan utalást, ami a nevekkel lokalizált földrajzi tárgyak alapvető sajátosságára vonatkozna. Nem tudhatjuk meg a nevekből azt, hogy *rét, erdő, kaszáló, szántó* stb.-e a lokalizált földrajzi tárgy. Az ilyen típusú földrajzi neveknek nincs valóságos földrajzi fogalmat kifejező képességük, és közszói jelentésük csupán a lokalizálást szolgálják.

3. Elkülöníthetjük végül az egyelemű földrajzi neveknek egy olyan csoportját, melynek tagjai közszói jelentéssel bírnak, de ez a jelentés olyan természetű, hogy vele mindig az a valóságos földrajzi fogalom jut kifejezésre, ami a diakronia terén mindig, de gyakran a szinkronia terén is, igaznak bizonyul a névvel jelölt földrajzi egységre: *Érdőü, Mezőü, Kertészet, Rét* stb. GYÖRFFY történeti adataiból: 1257. *Rev*, 1335. *Palatha*, 1200. *Almas*, 1324. *Zygeth* stb. (i. m. 657, 650, 593, 147).

Ezek a nevek, mint mondtuk, kifejezésre juttatják a jelölt földrajzi tárgy milyenségét, de baj van a lokalizáló képességükkel. Az egyelemű neveknek ez a típusa ugyanis csak bizonyos föltételekkel képes a pontos lokalizálásra. Egyik ilyen föltétel, hogy a határozott tájegységen belül csak egy olyan földrajzi fogalom létezhet, amit a név kifejezésre juttat (vö. LÓRINCZE: FÉ. 8.). Másik föltételnek pedig az látszik, hogy ha mégis több hasonló földrajzi fogalom volna a tájegységen belül, akkor azok nevében elkülönítő elemet kell alkalmazni: *Szeg ~ Kutyaszeg, Küsszeg, Natyszeg*. — Ez a tény arra enged következtetni, hogy a földrajzi nevekben a lokalizálás elvégzése és a jelölt földrajzi tárgy fogalmi tartalmának kifejezésre juttatása nehezen kapcsolódhat egyetlen szóhoz. Vagyis, ha pontosan lokalizál a név, a jelölt földrajzi tárgy valóságos földrajzi fogalmát nehezen képes kifejezni (vö. *Fácános, Hegyess* stb.), és fordítva, ha a jelölt földrajzi tárgy valóságos földrajzi fogalmát pontosan közli közszói jelentésével, bizonytalan a lokalizáló képessége (vö. *Érdőü, Rét* stb.).⁷

Ha ezek után megnézzük a többelemű elsődleges földrajzi neveket, ez utóbbi feltevést igazolva láthatjuk: *Főüthördőühéj, Báróütag*, 1864: *Szén Égető Kert*,⁸ *Pogányok álmássá* stb. GYÖRFFY történeti adataiból: 1256. *Teremteluk*, 1323: *Symokfelde*, 1291—94: *Posalaka*, 1321: *Joankabanhaza* stb. (vö. i. m. 873, 803, 655, 597).

Ez a névtípus már jelentősen különbözik a fentebb ismertetett háromféle egyelemű földrajzi névtől. Legelső, ami szemünkbe ötlük bennük, hogy mindegyikük végéről leválasztható egy olyan köznévi elem, amelyik egyezik az egyelemű elsődleges földrajzi nevek harmadik típusával annyiban, hogy mindig olyan valóságos földrajzi fogalmat jelölnek, amelyek érvényesek az egész névvel jelölt földrajzi tárgyra is: *-tag, -héj, -álmássá, -Kert; -teluk, -felde, -laka, -haza*. Önmagukban azonban ezek a névelemek lokalizálásra képtelenek, mint ahogy az egyelemű földrajzi nevek említett csoportja is csak meg-

⁷ Hogy a földrajzi neveken belül fogalmi részről beszélünk, az később, a szerkezeti egységek ismerete alapján érthetővé válik.

⁸ Az 1864. illetve PESTHY jelzés a továbbiakban PESTHY FRIGYES 1864-es szamoszegi földrajzi névanyagát jelenti.

szorításokkal képes erre. Így ténylegesen a földrajzi nevek tartalomhoz órájuknak tekinthetjük ezeket a névelemeket, mivel egyebet nem tapasztalunk velük kapcsolatban, csupán hogy köznévi jelentésükkel a jelölt földrajzi tárgy fogalmi tartalmát közlik. De azzal, hogy a földrajzi névben rögzített helyet foglalnak el, és határozott funkciójuk van, utalnak arra, hogy a földrajzi név egyik szerkezeti egységét kell bennük látnunk. Valóban annak is minősíthetjük őket. Hogy aztán ezt a sajátosságukat kiemeljük, a továbbiakban a bázisnév műszóval fogjuk jelölni.

Idézett többelemű elsődleges neveinkben a bázisnév előtt még egyéb elemet is találunk: *Báróu-*, *Főúthördőu-*, *Pogányok-*, *Szén Égető-*, *Terem-*, *Symok-*, *Posa-*, *Joankaban-*. Ezeknek vizsgálata, függetlenül attól, hogy egy vagy több tagból állnak-e, egészen eltérő tanulságot szolgáltat, mint a főntebb bemutatott bázisneveké. Jelentésük alapján vizsgálva, azt tapasztaljuk róluk, hogy vagy jelentés nélküliek, és ez esetben hasonlítanak az egyelemű elsődleges földrajzi nevek első típusához (vö. *Bászna*, *Bigecs* stb.) abban, hogy a jelentéstartalom hiánya miatt az egész névvel jelölt földrajzi tárgy milyenségéről semmit sem árulnak el; vagy olyan jelentéstartalommal bírnak, ami a jelölt földrajzi tárgy fogalmáról nem ad semmiféle fölvilágosítást, s ez esetben pedig az egyelemű elsődleges földrajzi nevek második típusával (vö. *Fácános*, *Hegyess* stb.) mutatnak erős hasonlóságot. A földrajzi nevekben azonban nem szerep nélkül jelentkeznek ezek a névelemek, mert azt tapasztalhatjuk, hogy mindig egyediesíteni tudják azokat a földrajzi fogalmakat, amiket a bázisnevek a névben kifejezésre juttatnak. Így az ilyen névelem a földrajzi név szerephozójának minősül. A földrajzi névben tehát ennek az elemnek is megvan a határozott helye és funkciója, s ezzel az elem szerkezeti egység mivolta nyilvánvalóvá válik. Mint a bázisnév esetében tettük, itt is speciális kifejezéssel jelöljük ezt a szerkezeti egységet. A szerkezeti egység funkcióját tekintve irányadónak, az elnevezésre legjobbnak találjuk a lokalizátor szót.

Az elsődleges földrajzi nevek egyik típusában tehát megtalálható két, szerkezeti egységnek mondható névelem: a bázisnév és a lokalizátor. Hogy aztán ezek a szerkezeti egységek mennyire találhatóak meg más típusú földrajzi nevekben, arról a következő, az egyes névtípusokat külön tárgyaló fejezeteinkben számolunk be. Mielőtt azonban erre sort kerítenénk, nézzük meg még a szerkezeti egységek néhány problémáját.

1. Észrevételek a bázisnevekről

Elemzésünk alapján a bázisnév a földrajzi nevek egyik szerkezeti egységének tekinthető. Jellemzője, hogy mindig a földrajzi név utolsó tagjaként szerepel, köznévi jelentésével pedig kifejezésre juttatja az egész névvel jelölt földrajzi tárgy fogalmi tartalmát, de annak lokalizálásában sohasem vesz részt.

Szakirodalmunk ilyen értelmezésben nem ismeri a bázisnevet. Az a köznévi, valóságos földrajzi fogalmat jelölő szókincs azonban, ami adott esetben mint bázisnév a földrajzi nevek szerkezeti egységeként szerepelhet, régtől fogva kutatóink érdeklődési körében áll. LŐRINCZE LAJOS földrajzi név-ala-préteg műszóval a földrajzi névadás legkézenfekvőbb forrás-anyagának tekinti (vö. FM. 10.). KÁZMÉR MIKLÓS idézett dolgozatában is fölbukkan a lapemek terminus alatt (vö. MNyTK. 95 : 6). KÁZMÉR új műszava alapján arra is lehetne gondolni, hogy ő már szerkezeti egységnek tartja ezt

a névelemet. Definíciója azonban kizárja e föltevés lehetőségét. Szerinte ugyanis alapelemek azok, „amelyeket az elnevező közösség elsődlegesen használ fel tájékozódási igényeinek kielégítésére, tehát amelyek önmagukban, más determináns nélkül is alkalmasak földrajzi névi funkció betöltésére” (vö. uo.). Ez a meghatározás világosan mutatja, hogy a szerző nem szerkezeti egységnek, hanem csak a földrajzi nevek egy típusának tekinti az alapelemeket. Az alapelemeknek ilyen irányú beállítását megerősíti KÁZMÉR azzal, hogy az ismeretlen eredetű földrajzi neveket is ez alá a terminus alá utasítja, sőt kifejezésre juttatja — a bázisnevek sajátságaival ellentétben —, hogy összetétel is lehet alapelem (vö. uo.).

A LŐRINCZE és KÁZMÉR terminusaival jelölt névelemek tehát nem egyeznek az általunk szerkezeti egységnek minősített bázisnevekkel, s így ezt teljesen új fogalomként kell kezelnünk szakirodalmunkban. Földrajzi névkutatásunk eddigi eredményei azonban lehetőséget nyújtanak arra, hogy bázisneveinket ennek ellenére hagyományos alapon csoportosítsuk. Erre módot adnak LŐRINCZE kifejező, jól bevált és a kutatási gyakorlatban régóta használt kategóriái.

LŐRINCZE a földrajzi névalaprétet eredetük szerint két nagy csoportba sorolta: 1. természeti földrajzi névalaprét, 2. műveltségi földrajzi névalaprét (vö. FM. 6, 7). Ezek a kategóriák a névstruktúra szempontjából is tökéletesen megfelelőek, csupán a terminológia egységesítése érdekében természeti bázisnév és műveltségi bázisnév műszavakkal jelöljük a továbbiakban.

a) Természeti bázisnevek. Ha bázisneveinket abból a szempontból vesszük vizsgálat alá, hogy az általuk jelölt valóságos földrajzi közfogalmak keletkezési körülményei milyen képet mutatnak, el tudunk különíteni egy olyan típust, melynek tagjai arra utalnak, hogy létrejöttükben emberi beavatkozástól független természeti alakulatok: *bérc, folyó, hegy, tó, völgy* stb. (vö. LŐRINCZE: FM. 10.). A bázisneveknek ezt a típusát mondjuk természeti bázisneveknek.

A bázisnevektől megköveteljük, hogy köznévi jelentésükkel kifejezésre juttassák a jelölt földrajzi tárgy fogalmi tartalmát. Ezért az ilyen alakzatok: *fjatalos, sűrű* stb. nem tekinthetők bázisnévnek az *Ásói fjatalos, Tenyheji sűrű*-féle nevekben sem, mivel a jelölt földrajzi tárgy fogalmi tartalmáról semmit sem árulnak el közsói jelentésükkel. Az *ásvány, töviskes* alakok viszont bázisneveknek minősíthetők a *Kistöviskes, Nyugoti ásvány* nevekben, mivel a nyelvjáráson belül 'ásott terület; tövises hely' jelentésben, közsóként is használatosak.

Ez utóbbi adatok alapján a bázisnév jellemző vonását kiegészíthetjük még azzal is, hogy a bázisnév kötve van a főnévi szófajhoz is, mivel tárgyfogalmat csak a főnév fejezhet ki.

b) Műveltségi bázisnevek. Ha a bázisnév arra utal, hogy a vele jelölt földrajzi tárgy földrajzi közfogalma emberi tevékenység eredménye, műveltségi bázisnévnek nevezzük: *falu, ház, híd, út* stb. (vö. LŐRINCZE: FM. 12.).

Szakirodalmunk e típus vizsgálata terén kevés eredményt tud még fölmutatni, és mint LŐRINCZE mondja: „az idetartozó nevek pontos megállapítása, megnyugtató rendszerezése még a jövő kutatás feladata” (vö. FM. 12.).⁹

⁹ SULÁN BÉLA „Gazdaságtörténeti vonatkozású helynevek Rozsnyó határában” (Kassa, 1943. Új Magyar Múzeum II.) c. dolgozatában rendszerezett idevonatkozó anyag található.

Szerkezeti szempontból az idetartozó nevekről ugyanazt mondhatjuk, mint a természeti bázisnevekről: ha a vizsgált adat főnév és földrajzi közfogalmat jelöl közszoí jelentésével, műveltségi bázisnévnek tekintendő: *ítató, irtás, szántó* stb. (vö. LŐRINCZE: FM. 12.). Ha ennek a követelménynek nem felel meg, mint bázisnév nem vehető számításba.

Van azonban egy olyan kisebb szócsoporthoz, ami a köznévi jelentéssel nem földrajzi fogalmat jelöl: *forduló, járás, nyomás, nyilas* stb., gazdaságtörténeti vonatkozásai miatt (vö. TAGÁNYI, A földközösség története Magyarországon, Bp. 1894. 7–10) mégis a műveltségi bázisnevek közé kell sorolnunk.

2. Észrevételek a lokalizátorokról

Vizsgálódásaink szerint a lokalizátor a földrajzi nevek fontos szerkezeti egysége. Jellemzője, hogy mindig a bázisnév előtt áll, köznévi jelentésével a jelölt földrajzi tárgy fogalmi tartalmáról sem mond el, de mint a földrajzi név funkciójának a hordozója, pontosan tudja lokalizálni a bázisnévvel kifejezésre juttatott földrajzi fogalmat.

Szakirodalmunk a lokalizátor terminológiával jelölt és a föntiek szerint meghatározható fogalmat nem ismeri. De többemű földrajzi neveinknek ez a szerkezeti egysége, mint a névcsoportosítás egyik fontos alapja (pl. növényzetre, állatvilágra, birtoklásra stb.-re utaló földrajzi nevek) minden eddigi földrajzi nevet rendszerező munkában tényezőként jelentkezik (vö. LŐRINCZE: FM. 8.; INCZEFI: SzPFÉ. 1965. 124–33.; KÁLMÁN: i. m. 143. stb.).

A földrajzi neveknek ezt az elemét csupán KÁZMÉR MIKLÓS többször idézett munkájában találjuk meg homogén értelmezésben. Ő már megkülönböztető elemek műszóval jelölve szembeállítja a már említett alapelemekkel. De odáig mégsem jut el, hogy határozottan és egyértelműen szerkezeti egységnek tekintse. Ezt lehet érezni meghatározásából is. Szerinte ugyanis megkülönböztető elemek „azok a névalkotó eszközök, amelyeket az elnevező földrajzi tulajdonnevek és ezzel együtt a jelölt tájréz differenciálására (*Köper: Kisköper, Alsóköper; Lajna: Lajnahát*) vagy a meglévő földrajzi nevekkel társítva új névadásra használ (*Bírósziget, Papföld, Öregerdő*)” (i. m. 6.).

A fogalomnak ez a meghatározása már nagyon közel áll az általunk kimutatott szerkezeti egység fogalmához. Az eltérés csupán annyiban mutatkozik, hogy KÁZMÉR hangsúlyozottan csak a földrajzi névalkotás eszközét látja benne, nem pedig a meglévő földrajzi névnek egy olyan szerkezeti részét, ami sajátos funkciót tölt be a földrajzi néven belül.

*

A földrajzi névváltozások problémáit fejtegetve azt a gondolatot veti föl LŐRINCZE, hogy ebből a szempontból esetleg tanulságot szolgáltathat a földrajzi nevek és köznevek összehasonlítása (vö. FÉ. 26). A földrajzi nevek szerkezeti egységeinek ismeretében, ha nem is a névváltozások érdekében, tehetünk ilyen egybevetést. Strukturális szempontból mérlegelve a kérdést, azt kell megállapítanunk, hogy a földrajzi nevek nem a köznevek egyik vagy másik alak típusához állnak közel, hanem a köznévi szószervezetekhez. Azok a földrajzi nevek, melyek mutatják mind a két szerkezeti egységet, ténylegesen olyan jelzős szervezeteknek tekinthetők, amelyekben a jelzők mindig főnévi vagy melléknévi szófajú lokalizátorok, a jelzett szók pedig mindig főnévi

szófajú bázisnevek.¹⁰ Ennek az összehasonlításnak az alapján magyarázni tudjuk INCZEFI botlását is a földrajzi névkategóriák kérdésében. Ez abból adódik, hogy a közszavak alakiságára jellemző kategóriákba akarta erőltetni a szó szerkezeti sajátosságát mutató földrajzi neveket.

III. Az elsődleges földrajzi nevek

Földrajzi neveink szerkezeti egységeit vizsgálva, azt az érdekes sajátosságot tapasztalhattuk, hogy a lokalizátor és bázisnév műszavakkal jelölt szerkezeti egység csak a többbelemű földrajzi nevekből mutatható ki gyakorlatilag. Az ismertetett egyelemű nevek viszont csak hol a lokalizátor, hol a bázisnév sajátosságait sejtetik, de a kettő sohasem jelentkezik bennük együtt. Eddig ismertetett névtípusainkat azonban, ha történeti síkra vetítjük, lehetőségünk lesz arra, hogy ezekben az egyelemű nevekben is kimutassuk a nyomát mind a két szerkezeti egységnek.

Szamoszeg földrajzi neveinek történeti példatára százéves intervallumban — egy példával 700 évesben is — olyan igazoló adatokkal szolgál, melyek szerint kellett lenni az időszakon belül egy olyan, a nevek strukturájában érvényesülő mechanikus folyamatnak, ami a jelenlegi egyelemű elsődleges földrajzi nevek második típusát egy eredetibb, többbeleműséget mutató névtípusból a mai egyelemű alakra rövidítette: 1864: *Kincses Mona* ~ 1966: *Kincses*, 1864: *Közbülső Dűlő* ~ 1966: *Közepsőü*, 1864: *Sűrű erdő* ~ 1966: *Sűrű*, 1296: *Kuchurdfoka*¹¹ ~ 1966: *Kocsörd*.

A nevek strukturális változásának ez a formája nem csupán szamoszegi jelenség. KNEZSA ISTVÁN kutatásai alapján kimutathatjuk a falut közvetlenül környező települések névanyagából is: 1425: *Bakona zug* ~ *Bakonya*, 1512: *Berenche mezew* ~ *Berence*, 1406: *Bodonia kereke* ~ *Bodonya*, 1411: *Chaholchthelke* ~ *Csaholc*, 1342: *Chazlomonostora* ~ 1447: *Chasol*, 1415: *Lyzkomezew* ~ *Liszkó* (MNny. IV, 10, 29, 27, 19). SZABÓ T. ATTILA adatai alapján tudjuk, hogy Erdélyben sem ismeretlen a földrajzi neveknél ez a strukturális változása: 1644. *Duruttya magyarossa* ~ 1779: *Dorottya*, 1611. *Szent Mihály földje* ~ 1754. *Szent Mihály*, 1662: *Szál Tamás verőfénye* ~ 1720., 1800: *Szár Tamás* (vö. MNny. II, 103, 91, 86), 1793: *Köveses Dombon* ~ 1864: *Köves*, 1773: *Pál kovács szélje* ~ 1864: *Pálkovács* (vö. *Gyergyói helynevek a XVIII—XIX. századból*, Bp. 1940.). GYÖRFFY GYÖRGY gazdag gyűjteménye alapján nyomát találjuk e strukturális változásnak az ország különböző vidékein. Arad megyében: 1333: *Paululese* ~ 1926: *Ópálos* (i. m. 182); Békés megyében: 1326: *Kakazeg* ~ 1808: *Káka* (i. m. 508), 1284: *Zorwosholm* ~ 1808: *Szarvas* (i. m. 513); Csongrád megyében: 1306: *Elleusmonostura* ~ 1326: *Elleusmnoostura*, *Elleus* ~ 1808: *Ellés* (i. m. 895); Csanád megyében: 1256: *Bolugkereke* ~ 1494. *Balogd* (i. m. 847), 1299: *Makofalua* ~ 1808: *Makó* (i. m. 863), 1232: *Potkerequ*, 1466: *Pathatheleke* ~ 1480: *Patha* (i. m. 866), 1247: *Pradamonostura* ~ 1337: *Paradan* ~ 1808: *Porgány* (i. m. 867), 1247: *Zyntharew* ~ 1321: *Zyntha* (i. m. 877); Bács megyében: 1323: *Moharew* ~ 1808: *Mohol*

¹⁰ A későbbiek folyamán láthatjuk, hogy e sajátosság föllelhető minden földrajzi névtípusban legalábbis történeti síkon, ami indokolhatja, hogy a köznévi *szótan* helyett a köznévi *szervezet*tanban lenne inkább helye a földrajzi neveknél.

¹¹ Vö. ORTVAY Mo. vízr. Bp. 1882. I—II.

(i. m. 227); Beszterce vidékén: 1311–14: *Petresfolua* ~ 1926: *Petres* (i. m. 562); Bihar megyében: 1317: *Bankyghaz* ~ 1325: *Bank* (i. m. 597), 1316: *Kauastelek* ~ 1808: *Kávasd* (i. m. 630), 1291–94: *Patafaya* 1808: ~ *Pata* (i. m. 652), 1291–94: *Posalaka* ~ 1332–37: *Pasa, Porsa, Pansa, Pansa* ~ 1808: *Pósa* (i. m. 655); Abaúj megyében: 1280: *Janustelky* 1808: *Jánosd* (i. m. 96), 1270: *Raasfelde* ~ 1808: *Rás, Raás* (i. m. 134), 1326: *Rasonwelge* ~ 1332–35: *Rason, Razun* ~ 1808: *Rásony* (i. m. 134); Borsod megyében: *Abrahamfalva* ~ 1323: *Abram* ~ 1808: *Ábrány* (i. m. 751); Bars megyében: 1209: *Hizerberek, Hizer* ~ 1808: *Hezér, Hizér* (i. m. 448), ? 1075: *Mikolafalu* ~ 1808: *Mikola* (i. m. 462), ? 1075: *Saroufalu* ~ 1245: *Sarow* ~ 1808: *Sáró, Sáróc* (i. m. 473); Árva megyében: 1322: *Jesenovarethe* ~ 1808: *Jeszenova* (i. m. 196); Baranya megyében: 1298: *Boynukfolua* ~ 1928: *Bajmak* (i. m. 276), 1289: *Wylagus Beruk* ~ 1808: *Virágos* (i. m. 407) stb.

Ezek az adatok fényesen igazolják azt a föltevésünket, hogy a mai egyelemű elsődleges földrajzi nevek második csoportja a történetiség síkján azonosnak bizonyul azzal a többelemű elsődleges földrajzi névcsoporttal, amelyikben a lokalizátor és bázisnév szerkezeti egységek együttesen megtalálhatók. Példáink alapján a tapasztalható változás strukturális jellegű. Idézett adataink akármelyikét vesszük is külön vizsgálat alá, mindig azt mutatják, hogy a régiebb, teljesebb formában lokalizátor és bázisnév jelentkezik, a fiatalabb, rövidebb formában viszont csak a lokalizátor található meg. Kopást tehát a bázisnév szenved. A földrajzi nevek strukturális változásának iránya ezek szerint a következő képlettel fejezhető ki: *lokalizátor + bázisnév > lokalizátor*.

A földrajzi nevek ilyen irányú strukturális változása magyarázatot ad arra is, hogy miért csak lokalizáló képességgel bírnak az így megváltozott nevek, miért nincs valóságos földrajzi fogalmat jelölő képességük a gyakran meglevő közszói jelentésük ellenére sem: a bázisnév lekopásával a jelölt földrajzi tárgy fogalmát hordozó szerkezeti egység tűnik el a névből, s a megmaradó lokalizátor nem veszi át ezt a szerepet, hanem továbbra is csak a saját funkcióját, a lokalizálást látja el. A földrajzi nevek grammatikai értelemben vett eltartalmatlanodása tehát ezzel a strukturális változással lehet összefüggésben.

Az egyelemű földrajzi nevek első csoportja sok tekintetben hasonló a második csoportéhoz. Ha pedig sikerül etimonjukat fölfedezni, általában azonosaknak is minősülnek azokkal. Így a fönti adatok alapján bizonyítottak analógiájára ebben a névtípusban is nyomát kereshetjük a lekopott bázisnévnek. E lehetőség igazolására néhány jelentés nélküli szamoszegi egyelemű elsődleges földrajzi név fölkeresett etimonját mutatjuk be:

Szamoszeggen van egy falurészt jelölő egyelemű elsődleges földrajzi név: *Bigecs*. A név közszói jelentése a mai lakosság körében ismeretlen, de CSÚRY BÁLINT munkássága révén tudjuk, hogy néhány évtizeddel ezelőtt még ismert volt a Szamosháton egy *bigecs* alakú köznév 'tüske' jelentésben (vö. SzamSz.). E kihalt *bigecs* köznév és a *Bigecs* földrajzi név között összefüggés van. Igazolják ezt azok az elbeszélések, amelyeket a mai szamoszegi öregektől még gyakran hallani. Ezek szerint a *Bigecs* névvel jelölt falurész betelepítés előtti helye jellegzetes, cserjefélékkel benőtt erdő-alja terület volt. Így a *Bigecs* földrajzi név és *bigecs* köznév közötti kapcsolat tökéletesen érthető.

A *Karaszna* folyónévről több nyelvészünk egyértelműen vallja, hogy egy szláv eredetű 'szép v. vörös' jelentésű köznévvel azonosítható (vö.

MELICH, HonfM. 160; KNEZSA: Erdély víznevei, Kolozsvár. 1942. 16; MNny. IV, 224 stb.).

A már 1357-ből kimutatható *Tenyhe* (vö. MAKSAI, A középkori Szatmár megye, 209) földrajzi név, ami jelenleg Szamosszeg északi határának egy szántóterületét jelöli, de eredetileg egy ottani település neve volt, egy szláv eredetű *Téchyňa* alakú személynevet rejteget (vö. KNEZSA: MNny. IV, 224).¹²

Ha az így kikövetkeztetett etimonokat: 'tüske; szép v. vörös; Téchyňa', párhuzamba állítjuk az egyelemű elsődleges földrajzi nevek második csoportjával (*Fácános, Hegyess* stb.), mint már előbb jeleztük is, tökéletes azonos-ságot észlelünk. Olyan földrajzi nevek ezek, amelyek a kimutatott jelentésükkel a jelölt földrajzi tárgy fogalmáról semmit el nem árulnak. Így az egyelemű elsődleges földrajzi nevek második csoportjának az analógiájára, ezekben a nevekben is olyan rövidült alakokat kereshetünk, amelyek egy eredetibb *Tüskeshely, *Szép folyó, *Téchyňafalva-féle teljesebb, lokalizátor + bázisnév szerkezetet mutató formából a strukturális változás lokalizátor + bázisnév > lokalizátor képlete alapján alakultak, s majd köznévi alakjuk kiveszésével jelentés nélküliekké váltak.

Ehhez hasonló példákat az ország különböző területeiről tudunk idézni. Ilyen alakulatoknak látszanak az Alsó-szigetközből származó *Csernye* < szláv *čbrn* 'fekete' (= víznév), *Garatnak* < szláv *grotnik < *grotb* 'éle, hegye vminek', *Szava* < szláv *sova* 'bagoly' adatok is (vö. KÁZMÉR: im. 49–50), sőt a *Zámoly* < szláv *Zamol; *mol* 'víz alatti üreg, vízmosás, partüreg', *Zsejke* < szláv *Želka* < *Želbka, Žilka* 'erecske' (uo.) adatok arra utalnak, hogy a jelentés nélküli egyelemű földrajzi nevek között olykor bázisnév értékű adatokkal is számolhatunk.

Földrajzi neveinknek fönt bemutatott rövidülésre való hajlama nem ismeretlen nyelvészeink körében. Régi neveink fejtegetése közben MELICH JÁNOS éppen a *Kraszna* nevet magyarázza egy szláv *Krasna řeka*-féle szerkezetből, csak ő *t a p a d á* snak mondja a változási folyamatot (vö. HonfM. 160.). De újabb keletű földrajzi neveink esetében is fönntartja szakirodalmunk az ilyen jellegű rövidülés lehetőségét. SZABÓ T. ATTILÁVAL vitatkozva említi például LŐRINCZE LAJOS, hogy a pusztá személynév földrajzi névvé válása a jelenkorban kétséges, s valószínűbb, hogy ezek másodlagos alakulatok egy régebbi, más nyelvi formájú névből (vö. FM. 19).¹³ GERGELY BÉLA Kalotaszeg névutós helyneveivel kapcsolatban pedig megállapítja a névutós földrajzi nevekről, hogy egy eredeti mondatformájú szerkezetből szakadhattak ki (vö. MNny. IV, 158). Végül nem azzal a szándékkal, hogy most finnugor területre vetítsük a problémát, hanem inkább a rövidülés lehetőségének egyik okára való figyelmeztetéssel, megemlítjük ROMBANGYEJEVA vogul anyanyelvű kutató idevonható megjegyzését is. Szerinte a vogulok, hazájuk nagyobb folyóinak neve mellé sohasem teszik ki a 'folyó' jelentésű *jā* (я) szót azzal az indoklással, hogy azokról úgyszint mindenki tudja, hogy folyók (vö. MNny. XIII, 87).

Az ország különböző területéről előbb idézett történeti párhuzamos adataink, és kutatóinknak a földrajzi nevek rövidülési lehetőségéről tett egyértelmű észrevételeik jogot adnak számunkra, hogy az egyelemű földrajzi

¹² Hogy a pusztá személynevet mutató földrajzi neveket is ide lehet sorolni, azt külön fejezetben igazoljuk dolgozatunk végén.

¹³ LŐRINCZE ugyan nem fejtí ki, hogy milyen régebbi formára gondol, de az összefüggésekből az következik, hogy rövidülésről lehet szó.

nevek első (*Bászna, Bigecs* stb.) és második (*Fácános, Hegyess* stb.) csoportját valóban olyan földrajzi névtípusnak értékeljük, amelyik egy teljesebb szerkezeti képet mutató névformából strukturális területen ható változással a történeti időkben megrövidült. Ez az igazoltnak mondható föltevés lehetőséget nyújt, de igényli is, hogy elsődleges földrajzi neveink eddigi, heterogén szempontokon alapuló csoportjait, az itt kifejtett strukturális tényező alapján átrendezzük.

Alapcsoportunkat a *Bárótag, Pogányok álmássá* stb., előbb még több-elemű elsődleges földrajzi neveknek jelzett névtípus alkotja. Jellemző szerkezeti sajátága az idevonatkozó neveknek, hogy kivétel nélkül megtalálható bennük mindkét szerkezeti egység: lokalizátor és bázisnév. A bázisnévvel kifejezésre juttatott valóságos földrajzi fogalom tehát ezekben a nevekben a lokalizátorral egyediesítve van. E tulajdonságánál fogva, az idetartozó földrajzi neveket lokalizált bázisneveknek mondhatjuk.

Földrajzi neveink másik szerkezeti csoportját a rövidült névformák adják. Az eddig két csoportba sorolt *Bászna, Bigecs* stb., illetve *Fácános, Hegyess* stb. nevek vonhatók ide. Szerkezeti szempontból jellemzője ezeknek a neveknek, hogy bennük csak az egyik szerkezeti egység található meg: a lokalizátor. Egy strukturális változás következtében a valóságos földrajzi fogalmat jelölő bázisnevüket elvesztették, s így jelenlegi csonkult formájukban, a jelölt földrajzi tárgy fogalmának determinálása nélkül, a megmaradt lokalizátor tölti be bennük a földrajzi névi funkciót. E sajátága miatt csoportunk tagjait önálló lokalizátorok-nak nevezhetjük.

Szerkezet szerinti csoportosításunkban különleges helyet foglal el az *Érdőü, Mezőü, Réü* stb. típusú, tehát az eddig egyelemű elsődleges földrajzi nevek harmadik csoportjába utasított névfajta. Érdekes és jellemző tulajdonságuk, hogy egyeleműségük ellenére sem lehet bennük strukturális változást szenvedett formákat keresni, ilyesmire a történeti adatok egyáltalán nem nyújtanak lehetőséget. Az ide sorolható földrajzi nevek így eredeti formájú neveknek minősülnek. Szerkezeti szempontból ezek a nevek a bázisnév sajátosságait mutatják. Mindig olyan szavak jelentkeznek itt földrajzi névként, amelyek közsói jelentésükkel a jelölt földrajzi tárgy fogalmi valóságát is determinálják. A lokalizálás teljesítésében viszont megkötöttségek korlátozzák. Ezeknek a sajátságoknak az alapján csak azt gondolhatjuk, hogy olyan kiforratlan földrajzi nevekké van itt dolgozunk, amelyek teljes szerkezeti formájukat nem fejlesztették ki. Az idesorolt neveket annak a sajátásnak az alapján, hogy egy bázisnév értékű köznévi tölti be bennük a földrajzi névi funkciót, önálló bázisneveknek mondhatjuk.

Hogy ennek a csoportosításnak földrajzi neveink szerkezet alapján történő rendszerezésére való alkalmasságát szemléletessé tegyük, bővebb példaanyaggal megadjuk a kategorizálás sémáját is az alábbiakban:

Elsődleges földrajzi nevek:

1. **Önálló bázisnevek:** *Érdőü, Kertészet, Mezőü, Réü, Réü* stb. Szabolcs megyéből a XIV. században: *Árok, Fok* stb. (vö. MIKESSY MNyTK. 53).
2. **Lokalizált bázisnevek:** *Etyházerdeje, Farkas zug, Naty-szeg, Piroskert, Szuroknýilas* stb. Szabolcs megyéből a XIV. században: *Bogdányfertyó, Bokaréve, Fehertyó, Kisörvény* stb. (MIKESSY uo.).

3. Önálló lokalizátorok: *Fiatalos, Gèjvás, Hegyess, Nyáros, Pettyes* stb. Makó környékéről: *Borsos, Ingó ~ Fingó* stb. (vö. INCZEFI: SZPFÉ. 1964. 156.). Szabolcs megyéből a XIV. században: *Mérges* stb. (vö. MIKESY uo.).

Az elsődleges földrajzi nevek szerkezeti sajátosságainak az ismertetése végén szükségét látjuk szólni a strukturális változás irányáról. Kutatási eredményeink és fönti szemléltető sémánk alapján földrajzi neveink szerkezeti változásait három fázisban képzeljük el. A strukturális változásnak ezeket a fázisait gyakorlatilag a következő képlettel tudjuk kifejezni: $bázisnév > lokalizátor + bázisnév > lokalizátor$.

Nem tartozik ugyan szorosan a témához, — de mint a szerkezeti változás vetülete, említést érdemel a földrajzi nevek tartalmában jelentkező változás is. A lokalizátorok és bázisnevek sajátosságainak ismeretében könnyű is erről beszélni. Mivel a bázisnevet a földrajzi név tartalmi hordozójának, a lokalizátort pedig a földrajzi név funkcióhordozójának tekintjük, a szerkezeti változással járó tartalmi változás érzékeltetésére egyebet sem kell tennünk, mint fönti képletünket ilyen irányban módosítani: $tartalom > funkció + tartalom > funkció$.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy mereven nem alkalmazható minden elsődleges földrajzi névre ez a képlet. Úgy látszik, az egyes típusok eltéréseket is mutathatnak. Vagy nem jutnak el egy következő fázisig, vagy esetleg átugranak alakulásukban egy fázist.

Az önálló bázisnevekből például nem föltétlenül alakul lokalizált bázisnév, hanem élhet és elpusztulhat önálló bázisnév formájában is. Igazolja ezt PESTHY FRIGYESnek ma már nem élő, de 1864-ből még kimutatható *Szurdék* adata Szamosszegről. Az viszont törvényszerűnek látszik, hogy a változás megindulása esetén minden önálló bázisnév a képletünkben megadott irányt követi: 1864: *Ásovány >* 1966: *Nyugoti ásvány; Szeg >* *Kutyaszeg, Küsszeg, Natyszeg*.

A lokalizált bázisnevek előzményének sem föltétlenül az önálló bázisnevet kell tekintenünk. Ilyen szerkezetű földrajzi név keletkezhet egyszerre, minden alapfázis nélkül is. A szemünk előtt született szamosszegi földrajzi nevek közül ezt igazolják a következők: *Betonóul, Nagystállóu, Baromfitelep* stb. Tapasztalható azonban itt is általános érvényű szabályszerűség: 1. ha a lokalizált bázisnévnek történeti előzménye van, az csak a strukturális változás jelzett követelményének megfelelően önálló bázisnév lehet, például: 1864. *Ásovány >* 1966: *Nyugoti Ásvány*; 2. ha a lokalizált bázisnév szerkezete változásnak indul, az új forma csak önálló lokalizátor lehet: 1864: *Sűrű erdő >* 1966: *Sűrű* stb. (vö. a rövidülésre hozott történeti anyagot).

Az önálló lokalizátoroknak a strukturális változás képlete alapján csak előzménye lehet. Így azok a példák, amelyek a lokalizált bázisnevek változási irányát demonstrálják, itt is használhatók. Ezek szerint az önálló lokalizátorok előzménye általában lokalizált bázisnév. Azért csak általában, mert az e csoportba sorolható, "puszta személynév" eredetű földrajzi nevekről a mai tudományos állásfoglalás szerint azt kell tartanunk, hogy eredeti formájukban is bázisnév nélküliek. Noha ilyen lehetőség nincs kizárva, és létezésével föllított képletünk használhatóságát sem rontaná, meg kell mondanunk, hogy nem fogadjuk el a puszta személynévi eredetűnek nevezett földrajzi névtípusról vallott általános nézetet, és ezeket a neveket is lokalizátor + bázisnév

szerkezetből rövidült szabályos alakzatoknak tekintjük. Ellenérveinket azonban dolgozatunk végén, egy külön fejezetben nyilvánítjuk erre vonatkozóan.

Összegezve tehát a szerkezeti változásokra vonatkozó észrevételeinket, azt mondhatjuk, hogy a földrajzi nevek szerkezeti változásaiban mutatkozhatnak kilengések, lehetnek kivételek, de ezek a földrajzi nevek strukturális változásaira adott képletünk használhatóságán csorbát nem ejtenek, mivel azt tapasztaljuk, hogy ha az adott földrajzi névben a strukturális változás megindul, az mindig az általunk megadott változási képlet irányát követi.¹⁴ Ez a tény pedig csak azt igazolhatja, hogy a képlet a földrajzi nevek szerkezeti valóságát tükrözi.

IV. A másodlagos földrajzi nevek

Dolgozatunk második fejezetében már említettük, hogy másodlagos földrajzi nevek akkor keletkeznek, ha az elsődleges földrajzi nevekkel jelölt földrajzi tárgyak egysége fölbomlik, differenciálódik. Az így alakult földrajzi részegység lokalizálására használatos a másodlagos földrajzi név.

INCZEFI GÉZA összetett földrajzi nevek terminusa is az ilyen, egyszer differenciálódott részegységekre alkalmazott földrajzi neveket jelentené, ha a rosszul választott terminológia miatt csoportja ellentmondássá nem válna. Ellentmondásossága ellenére mégis idézzük idevonatkozó definícióját, mivel az nézetében ellenkezik a másodlagos földrajzi nevek keletkezéséről vallott felfogásunkkal. Szerinte: „Összetett földrajzi névnek azokat tekinthetjük, amelyek egy vagy több tagból álló egyszerű földrajzi néven kívül még egy vagy több köznévi tagot tartalmaznak” (vö. SzPFÉ. 1962. 29.). — Ha ezt a definíciót figyelmesen elolvassuk, az a gondolatunk támad, hogy INCZEFI úgy képzei el az összetett (= másodlagos) földrajzi nevek keletkezését, mint az egyszerű (= elsődleges) földrajzi nevek kiegészüléseit, azaz: a másodlagos földrajzi név kiindulási alapját abban az elsődleges földrajzi névben látja, amit a másodlagos földrajzi név elejéből kielemezhetünk (pl. *Natyszeg: Natyszegesi füzes*).

Ha analizálós módszerrel valamely másodlagos földrajzi név alakulási útját vizsgáljuk, nehezen érthetünk egyet a fönti elgondolással.

Induljunk csak ki a szamoszegi *Bárótag* elsődleges földrajzi névből. Ez a szántóterület birtokosa méltóságneve után (= báró Perényi) jutott ehhez a névhez. A név tipikus példája a lokalizált bázisneveknek. Megvan benne mindkét szerkezeti egység: lokalizátor és bázisnév. A *-tag* bázisnév determinálja az egész földrajzi névvel jelölt földrajzi egység fogalmi tartalmát, kifejezésre juttatva, hogy egy 'nagyobb, egy darabban levő birtoktest'-ről van szó; a *Báró*- lokalizátor pedig rögzíti ezt a földrajzi fogalmat a tájegység egy körülhatárolt pontjára, elkülönítve ezáltal a birtoktestet más, hasonló birtoktestektől, például a szomszédos *Gróuftag*-tól. A tulajdonos azonban idővel gazdasági épületekből, lakóházakból álló tanyát építtetett a birtokon. Ezzel egy új földrajzi fogalom jelentkezett a tájegységen, és elnevezésre várt. Az új földrajzi fogalmat determináló *tanya* szó, mint bázisnév meg is adta ehhez az alapot. Önálló bázisnév formájú földrajzi névvé azonban a *tanya* bázisnév két ok miatt nem válhatott. Akadályozta ebben először is az, hogy

¹⁴ Az ilyen jellegű bizonyítás jogosságára vö. DEME: MNyTK. 69 : 4.

mint részegység, alárendeltje a vele kapcsolatos *Báróutag* főegységnek. De akadályozta az is, hogy tanya a falu határában több is található, s így egy *Tanya* önálló bázisnév nem tudott volna kellőképpen lokalizálni. Ezért szükségessé vált, hogy az építmény földrajzi fogalmát kifejező bázisnév mellé megteremtsek a lokalizálás funkcióját betölteni képes másik szerkezeti egységet, a lokalizátort is. Jelen esetben ez úgy történt, hogy a *tanya* másodlagos értékű bázisnév lokalizátorként megkapta a fő földrajzi egység (*Báróutag*) teljes elsődleges földrajzi nevét, s így kialakult a *Báróutagosi tanya* másodlagos földrajzi név.

Elemzett példánkból két tanulságot vonhatunk le: 1. a másodlagos földrajzi nevek lokalizátora mindig a jelölt differenciált földrajzi egységgel kapcsolatos fő földrajzi egység elsődleges neve azért, hogy a lokalizálás mellett a földrajzi tárgy differenciáltsága is kifejezésre jusson a földrajzi névben; 2. a másodlagos földrajzi nevek keletkezésében a másodlagos értékű bázisnév jelentkezik először, csak aztán a lokalizátor.

Ezek alapján tehát láthatjuk, hogy INCZEFI-vel ellentétben, nem arról van itt szó, hogy a másodlagos földrajzi név alakulásakor a differenciálódott főegység elsődleges földrajzi neve egészül ki valamilyen köznévi taggal, hanem inkább fordítva: az újonnan jelentkező másodlagos értékű bázisnév egészül ki lokalizátorként a főegység elsődleges nevével. A másodlagos földrajzi nevek alakulását így a következő képlettel fejezhetjük ki: másodlagos értékű bázisnév > elsődleges földrajzi név értékű lokalizátor + másodlagos értékű bázisnév.

Ez a kis vitatkozó jellegű elemzés, ha közvetve is, de eljuttatott bennünket a másodlagos földrajzi nevek szerkezeti kérdéseire. Elemzett példánk alapján mondhatjuk, hogy az elsődleges földrajzi nevekhez hasonlóan, a másodlagos földrajzi nevekben is kimutatható mind a két szerkezeti egység: bázisnév és lokalizátor. A bázisnév itt is pontosan olyan sajátságokkal rendelkezik, mint az elsődleges földrajzi nevekben. A lokalizátor viszont eltér annyiban, hogy mindig kötve van ahhoz az elsődleges földrajzi névhez, ami azt a földrajzi főegységet jelöli, amiből a másodlagos névvel jelölt földrajzi részegység differenciálódott. Ennek a kötöttségnek eredménye alapján a másodlagos földrajzi nevek lokalizátora kettős funkcióhoz jut: 1. lokalizálja a részegységet általában; 2. jelzi a földrajzi tárgy differenciált voltát.

A másodlagos földrajzi nevek szerkezeti kérdéseit komplikálja az a tény, hogy a fő földrajzi egységek differenciálódása sokrétű lehet. Ez a sokrétűség mindig szerkezeti problémaként jelentkezik a másodlagos földrajzi nevekben, s ezért részletesebb vizsgálatra is szükség van.

Olykor előfordul, hogy a differenciálódás eredményeképpen nem egy, hanem több részegység vár az elnevezésre. Ez akkor nem okoz nehézséget, ha a kivált részegységek fogalmi tartalma eltérő, mert a bázisnévvel ez a különbözőség kifejezésre jut, s így a nevek nem eshetnek egybe: *Gróuftag* > *Gróuftagosi tanya*, *Gróuftagos kut*, *Gróuftagosi jut*, *Gróuftagosi bejáróu* stb. Probléma jelentkezik viszont akkor, ha a differenciálódott részegység fogalmi tartalma teljesen azonos. Ilyenkor ugyanis a másodlagos értékű bázisnevek is egyformák, s a hozzájuk kapcsolódó elsődleges földrajzi név értékű lokalizátor így nem képes pontosan funkcionálni, a hasonló fogalmi tartalmú részegységet nem tudja elkülöníteni.

Ilyen esetet mutatnak például Szamosszegen a Kraszna folyóra épített hidak elnevezései. A bázisnév: *hid*, adva van, azon változtatni nem lehet.

Lokalizátorként a *Kraszna* elsődlegesföldrajzi név is adott. Egy így kialakuló *Karasznahíd földrajzi név azonban nem mondhatja meg, hogy a folyón levő két híd közül melyikről is van szó. A másodlagos földrajzi név megoldási lehetősége itt csak az volt, hogy a másodlagos értékű *híd* bázisnévhez külön másodlagos értékű lokalizátort kapcsoltak. De nézzük az esetet elemző módszerrel példánkon.

Az adott másodlagos értékű *híd* bázisnév önálló bázisnévi földrajzi névformában három ok miatt nem állhat: 1. a határban levő sok patakon számtalan híd van, s így egy *Híd önálló bázisnév általában pontatlanul lokalizálna; 2. híd a *Krasznan* is kettő van, tehát önálló bázisnév esetén a részegységek között sem lenne pontos különbségtéves; 3. a híd földrajzi elnevezésének föltétlenül utalnia kell a részegység jellegre, s ez önmagában kizárja az önálló bázisnév lehetőségét.

A pontosan lokalizáló és a másodlagos földrajzi nevek követelményeinek megfelelő földrajzi név kialakítása ezért úgy történik, hogy a másodlagos értékű *híd* bázisnevekhez a jellemző sajátság alapján másodlagos értékű lokalizátort kapcsoltak: *fahíd*, *vashíd*. Ezzel a megoldással a kizáró okok közül egy föloldódott: a részegységek elkülönültek egymástól. Pontosán azonban a másodlagos értékű *fahíd*, *vashíd* szerkezet nem képes általánosságban lokalizálni, mert hasonló építmény több is van a tájegységben. Nem lehetne földrajzi névként azért sem használni, mert ellenkezne a névadási gyakorlat követelményével abban, hogy részegység jellege nem tűnik ki a névből. Így újabb lokalizátorként megkapták a főegység elsődleges nevét is, s kialakult a célnak és követelményeknek egyaránt megfelelő *Karasznavi fahíd*, *Karasznavi vashíd* földrajzi név.

A főnti nevek megbízhatóan teljesítik feladatukat, de mint láthatjuk, szerkezetükben eltérnek az előbb ismertetett másodlagos földrajzi nevektől. E nevekből ugyanis két lokalizátor mutatható ki: 1. van bennük egy másodlagos értékű lokalizátor, ami közvetlenül a másodlagos értékű bázisnév előtt áll azzal a szereppel, hogy elkülönítse az azonos értékű részegységeket egymástól; 2. van bennük egy elsődleges földrajzi név értékű lokalizátor az előbbieknél előtt azzal a funkcióval, hogy a részegység elkülönítését megerősítse általánosságban, és kifejezésre juttassa a földrajzi tárgy differenciáltságát.

Jegyezzük meg itt, hogy INCZEFIT a differenciálódásnak ilyen jelentkezése zavarhatta meg, mikor például a *Zugolyi kisnyomás* földrajzi nevet többszörösen összetett földrajzi névnek minősítette (vö. SzPFÉ. 1962. 30–31.), holott a *Karasznavi fahíd* földrajzi név alapján láthatjuk, hogy másodlagos földrajzi név jellegét mutat az adat.

A másodlagos földrajzi nevek struktúrája azonban nemcsak azt mutatja, hogy a név másodlagos értékű lokalizátorral egészülhet ki, hanem azt is, hogy olykor a másodlagos értékű bázisnév le is kophat a másodlagos értékű lokalizátor mögül, és kialakul egy ilyen névszerkezet: *elsődleges földrajzi név értékű lokalizátor + másodlagos értékű önálló lokalizátor*. Igazoló és bemutató példát erre az esetre is számosszegi anyagunkból idézünk.

A község utcáin levő szivattyús közutakat a számosszegi ember *pompakut*-nak nevezi, elkülönítve ezeket a kutakat a gémes-, kerekes-, csigás- stb. típusú kutaktól. Ilyen *pompakut* azonban több is van a faluban, így például az *Őszuszka* elsődleges földrajzi névvel jelölt falurészen is. A kútnak, mint differenciálódással keletkezett részegységnek, szabályszerű másodlagos föld-

rajzi névformában egy ilyen nevét várhatnánk: *Óvszuszkaji pompakut*. Azonban nem ilyen nevet használnak, hanem egy *Óvszuszkaji pompa* rövidült formát.

A fenti példából az tűnik ki, hogy a másodlagos földrajzi nevekben is megtalálható az a strukturális változás, amit az elsődleges földrajzi nevekre vonatkoztatva gazdag történeti anyaggal igazoltunk: a bázisnév lekopása a lokalizátor mögül.

Fejtegetésünk alapján előkerültek olyan szerkezeti sajátosságai a másodlagos földrajzi neveknek, amik most már lehetőséget nyújtanak ahhoz is, hogy az elsődleges földrajzi nevekhez hasonlóan, képletbe sűrítve adjuk meg a másodlagos földrajzi nevek tiszta másodlagos értékű részének a szerkezeti változás alapján jelentkező eltéréseit: *másodlagos értékű bázisnév* > *másodlagos értékű lokalizátor* + *másodlagos értékű bázisnév* > *másodlagos értékű önálló lokalizátor*. — Ez az alakulási lehetőség teljesen egyezik az elsődleges földrajzi nevek változási lehetőségeivel.

A másodlagos földrajzi nevek szerkezeti sajátosságai alapján, most már megtudjuk adni e névtípus csoportosítási sémáját is:

Másodlagos földrajzi nevek:

1. Elsődleges önálló bázisnevekkel alakult másodlagos nevek:
  - a) *Önálló elsődleges bázisnév* + *másodlagos bázisnév*: *Réti lejáróú, Réti jut, Szigeddomb, Tóyhát* stb.
  - b) *Önálló elsődleges bázisnév* + *másodlagos lokalizált bázisnév*: *Legelőúsi csűrheket, Réti határárok* stb.
2. Elsődleges lokalizált bázisnevekkel alakult másodlagos nevek:
  - a) *Lokalizált elsődleges bázisnév* + *másodlagos bázisnév*: *Klántagosi jut, Kutyaszegesi rámpa, Natyszegesi fűzes, Mándeltagosi kut* stb.
  - b) *Lokalizált elsődleges bázisnév* + *másodlagos lokalizált bázisnév*: *Gróuftagosi fahid, Ijéskerti hóútszamos, Klántagosi jásóú fut* stb.
  - c) *Lokalizált elsődleges bázisnév* + *másodlagos önálló lokalizátor*: *Mákhejjesi pompa*.
3. Elsődleges önálló lokalizátorokkal alakult másodlagos nevek:
  - a) *Önálló elsődleges lokalizátor* + *másodlagos bázisnév*: *Homoróúthát, Nyárosi kut, Pettyesi rámpa* stb.
  - b) *Önálló elsődleges lokalizátor* + *másodlagos lokalizált bázisnév*: *Básznaji kisérámpa, Karaszsnaji vas-hid* stb.
  - c) *Önálló elsődleges lokalizátor* + *másodlagos önálló lokalizátor*: *Óvszuszkaji pompa*.

V. A harmadlagos földrajzi nevek

Történeti adatokkal nem tudjuk egyelőre igazolni ennek a névtípusnak a létezését, de a jelenkori földrajzi névanyagból kevés számmal kimutatható.

Jelentkezése a földrajzi tárgyak másodszori differenciálódása ad lehetőséget. Ha az egyszer már megosztott földrajzi tárgy újból megosztódik, a keletkezett részegység lokalizálása harmadlagos földrajzi névvel történik.

INCZEFI nyilvántart egy többszörösen összetett földrajzi névcsoportot, ami elvileg azonosítható lenne a harmadlagos földrajzi nevekkel, de az ellentmondásos terminológia, és a csoportosításban mutatkozó félresiklások miatt gyakorlatilag mégsem azonosak. Definícióját ennek ellenére itt is idézzük ugyanolyan meggondolások miatt, mint amik miatt ezt a másodlagos földrajzi nevek esetében is megtettük. INCZEFI szerint „Többszörösen összetett földrajzi nevek úgy keletkeznek, hogy az összetett (= másodlagos) földrajzi nevek újabb (esetleg több) köznévi taggal bővülnek” (vö. SZPFÉ. 1962. 30). INCZEFI nézetét a névkeletkezés irányában itt is visszájára kell tehát fordítanunk: nem egy meglévő földrajzi név bővül ki újabb taggal, hanem egy újonnan jelentkező harmadlagos értékű bázisnév lokalizálódik a főegység már meglévő földrajzi nevével. De igazoljuk ezt a szokásos elemző módszerrel.

Szamosszeg földrajzi névállományában szerepel egy *Lintag* alakú, részben szántót, részben gyümölcsöst jelölő elsődleges földrajzi név. A név, mint láthatjuk, elsődleges lokalizált bázisnév. A földrajzi fogalmat determináló bázisnév: *-tag*, tudtunkra adja, hogy egy 'nagyobb egy darabban levő birtok'ról van szó. A helyhezrögzítés szerepét betöltő lokalizátor: *Lin-* (az egykori tulajdonos neve után) lokalizálja a birtokot a falutól északkeletre eső Szamosmenti területre. Az árvízvédelmi intézkedések folytán épült *tőltés* 'gát' ezt a területet kettőbe szelte, kisebb része a gáton belüli hullámtérbe került. Ez a tény azonban nem befolyásolta a nevet, mert mindkét részt továbbra is *Lintag*-nak nevezik. Ahhoz viszont hogy a gáton belüli területre is bejuthassanak, szükséges volt gáti átjárót is építeni. Az ilyen átjárókat rámpa néven ismerjük (vö. KÁZMÉR: MNy. XLVI. 238), és a szamoszegi lakosság is a *rámpa* szóval jelöli.

A rámpa kiépítése új földrajzi fogalmat jelentett a tájegységen, és elnevezésre várt. Önálló bázisnévként: *Rámpa, nem állhatott, mivel több hasonló építmény is van a határban. De mert egy ilyen névben a differenciálódás ténye nincs jelölve, szerkezeti tényezők is akadályozták volna a név kialakulását. Így a másodlagos földrajzi nevek már ismert szerkezeti követelményeinek megfelelően létrejött a *Lintagosi rámpa* másodlagos földrajzi név.

A vízügyi hatóság azonban igyekezett védeni a gát épségét, ezért a rámpák, s így a *Lintagosi rámpa* két oldalán is, gerendakapukat építtetett, melyekkel megakadályozták, hogy a gáton végig járművekkel közlekedjenek.

A kapu megjelenésével újabb, elnevezésre váró földrajzi fogalom jelentkezett, igényelte egy harmadlagos földrajzi név kialakítását. A harmadlagos értékű *kapu* bázisnevet lokalizálni kellett a határban található sok hasonló építmény miatt. Követelmény azonban a harmadlagos neveknél, hogy a névben a differenciálódás mértéke is kifejezésre jusson. A megoldás emiatt csak egyféle lehetett: a *kapu* harmadlagos értékű bázisnév lokalizátorként azt a teljes másodlagos értékű földrajzi nevet kapta, ami azt a földrajzi tárgyat jelöli, amiből a *kapu* bázisnévvel determinált földrajzi fogalom differenciálódott. Így kialakult a *Lintagosi rámpakapu* harmadlagos név. Ebben a névformában a jelölt földrajzi fogalmat pontosan lehet lokalizálni, s ugyanakkor a másodlagos földrajzi név értékű lokalizátor a kétszeres differenciálódást is mutatja.

A rendelkezésünkre álló adatok és elemzett példánk tanulságai alapján összegezhjük szerkezeti észrevételeinket a harmadlagos földrajzi nevekkal kapcsolatban is: 1. a földrajzi neveknek ebből a típusából is kimutatható mind a két szerkezeti egység: lokalizátor és bázisnév; 2. a harmadlagos értékű bázisnév tökéletesen egyező sajátságokat mutat az elsődleges és másodlagos értékű bázisnevekkel: közzői jelentésével az egész névvel jelölt földrajzi tárgy fogalmát determinálja; mindig a név végén áll; lokalizáló képessége nincs; 3. a harmadlagos földrajzi név lokalizátora teljes, másodlagos földrajzi név azzal a funkcióval, hogy a jelölt földrajzi tárgyat lokalizálja, és kifejezésre juttassa a jelölt tárgy kétszeres differenciáltságát.

Noha elvileg nincs kizárva annak a lehetősége sem, hogy a harmadlagos földrajzi nevek szűkebb értelemben vett harmadlagos értékű részében is föltételezzük azt a strukturális változáson alapuló három fázist, amit az elsődleges és másodlagos földrajzi nevek esetében kimutathattunk: $b \ a \ z \ i \ s \ n \ é \ v \ > \ l \ o \ k \ a \ l \ i \ z \ á \ l \ t \ b \ á \ z \ i \ s \ n \ é \ v \ > \ ö \ n \ á \ l \ l \ ó \ l \ o \ k \ a \ l \ i \ z \ á \ t \ o \ r$, itt mégis eltekintünk ettől, mivel a rendelkezésünkre álló harmadlagos földrajzi nevek nem nyújtanak kellő gyakorlati igazolást hozzá. Meglevő adataink ugyanis azt mutatják, hogy a harmadlagos földrajzi nevek szorosabb értelemben vett harmadlagos része mindig egyszerű bázisnév: *Bacskóutagosi tanyabejáró*, *Homoróutháti tanya*, *Kutyaszegesi réjárás* stb. Olyan példát egyet sem találunk, ami arra utalna, hogy számolnunk lehet a harmadlagos értékű lokalizált bázisnévvel, illetve önálló lokalizátorral is.

A harmadlagos földrajzi neveknek ez az egyértelműsége nem igényli a csoportosítási séma megadását sem. A másodlagos földrajzi nevek csoportjai alapján az megoldható.

VI. A névstruktúra néhány problémája

Bármilyen kézzelfoghatónak és igazoltnak látszik a földrajzi nevek struktúrájáról alkotott elképzelésünk, akad olyan módszertani, elméleti elgondolás, kerül olyan névtípus, találkozunk olyan névváltozással, ami probléma elé állítja ezt az elképzelést. Ezért néhány ilyen esettel kívánunk itt foglalkozni azzal a céllal, hogy az ellenkezések fölöddásával elképzelésünk hitelét erősítsük.

1. A pusztaszemélynévből alakult földrajzi nevek

A földrajzi nevek struktúrájáról vallott nézetünket a pusztaszemélynévből (vagy annak formánsokkal ellátott változataiból: *Juhász Ferijé*, *Nyosztájé* stb.) álló földrajzi nevek teszik leginkább problematikussá, mivel szerkezeti elgondolásainkba csak úgy illenek bele, ha igazoljuk, hogy ezek a nevek egy eredetibb, $l \ o \ k \ a \ l \ i \ z \ á \ t \ o \ r + b \ á \ z \ i \ s \ n \ é \ v$ formából rövidültek. Azaz, jelenlegi alakjuk másodlagos fejlemény az általunk megadott strukturális változás iránya alapján. Az újabb jelentkezésű pusztaszemélynévből álló földrajzi neveinkkel kapcsolatban el is ismeri névkutatásunk egy ilyen rövidülésnek a lehetőségét (vö. BÁRCZI, A magyar szókincs eredete Bp. 1958. II. kiadás, 157; LÓRINCZE: FÉ. 19.), de az Árpád-koriakkal szemben nem (vö. BÁRCZI uo., KÁLMÁN i. m. 170).

A névstruktúra érdeke és nézetünknek a hivatalos állásfoglalással való ellenkezése igényelné az idetartozó földrajzi nevek alapos fölülvizsgálatát.¹⁵ Dolgozatunk leszűkített kerete azonban külön tanulmányba utasítja ennek a munkának az elvégzését, s így itt csupán azoknak az észrevételeknek adhatunk hangot, amelyek igazolni látszanak azt az elgondolást, hogy a jelenkorban pusztá személynévet mutató földrajzi neveink a történetiség síkján rövidült alakoknak minősíthetők. Ezek az észrevételek egyébként szempontokat is adhatnak a további kutatáshoz.

A pusztá személynévből álló földrajzi neveket, mint az ősi magyar földrajzi névadás sajátos formáját ismeri szakirodalmunk. Már MELICH JÁNOS mondja, hogy „A magyar *Bene, Buda, Csanád, Gyula, Lél, Taksony, Tas, Tétény* helynév, amely előbbi személynévből való, a történeti adatok tanúsága szerint régebbi alakulás, mint az olyan helynév, amelyben a személynév mellett ott a birtokot jelölő szó is: *Budaháza* (Ung m.), *Benefalva* (Turóc m.), *Gyulafalva* (Máramaros m.), *Gyulaháza* (Szabolcs m.) stb.” (vö. HonfM. 6). Az ilyen típusú földrajzi nevekkal kapcsolatban KERTÉSZ MANÓ azt is megjegyzi, hogy „Egyetlen indogermán nyelvben sem lehet helynév a pusztá egyes számú-nominatívusban álló személynév”, hanem ez keletről hozott gyakorlat a magyarban (Nyr. LXVIII, 33). És magyarázólag azt is hozzáteszi, hogy „Kétségtelennek tartom, hogy az azonos név embernek és földnek a lélekben való tökéletes azonosítását jelenti.” (uo.). Mindezeknek az előzményeknek a következtében szinte természetesen látszik, hogy BÁRCZI GÉZA újabb keletű fogalmazása nyomán meggyőződéssel valljuk, hogy a „nomád, félnomád népeknél a szállás helye nem állandó, tehát a birtokos ... lakóhelyét nem valamely földrajzi pontnak, hanem a birtokosnak a neve után való kérdezősködéssel lehet megjelni, ez az egyetlen jellegzetes benne. Innen a személy neve mintegy azonosul a birtok, a település nevével, és mint ilyen, megszokottá válik, örökölhető akkor is, amikor nemcsak a szállás helyhez kötött, hanem a tényleges birtokost is esetleg másképp hívják.” (i. m. 158).

Ezzel magyarázható, hogy szakirodalmunk a legősibb magyar földrajzi névadási formának tekinti a pusztá személynévből álló földrajzi neveket (vö. LŐRINCZE: FÉ 18—19; KÁLMÁN BÉLA: i. m. 170 stb.), sőt SZABÓ T. ATTILA még megtoldja ezt azzal, hogy „nemcsak régebben, az Árpádkor első századaiban élt népünk a személynévi (patronym) névadási móddal” (vö. MNny. II, 81), hanem az újabb időkben is. Szakirodalmunk azonban a földrajzi nevek pusztá személynévből való alakulását az újabb időkre vonatkoztatva nem ismeri el, hanem inkább egy strukturális változás eredményének tekinti őket (vö. LŐRINCZE: FÉ. 19; BÁRCZI: i. m. 158).

Ha mindezeket a lehetőségeket tényekként fogadjuk el, akkor a földrajzi nevek szerkezetéről és annak változásairól vallott nézeteinket csak az Árpádok koráig tudjuk érvényre juttatni, ha nem akarjuk strukturális vizsgálatainkból a pusztá személynévet mutató földrajzi neveket kirekeszteni.

A fent ismertetett gátló lehetőségekkel kapcsolatban azonban tennünk kell néhány észrevételt: 1. Az a tény, hogy a török kivételével csak a magyarban található meg a pusztá személynév földrajzi névként (BÁRCZI: i. m. 158), nemcsak a névadási forma ősiségét igazolhatja, hanem ezzel a kivételességgel

¹⁵ E tanulmány lektora, PAPP LÁSZLÓ is ezen a véleményen van, sőt ő a vizsgálatba bevonná a *törzs-, nép- és foglalkozásneveket*, valamint a *Szentandráshoz* típusú helyneveket is.

gyanússá is teszi az egész névtípust; 2. A pusztá személynevet mutató történeti földrajzi neveink főképpen az Árpádok korából származnak, tehát abból az időből, mikor a magyarság már féligmeddig letelepült nép volt. Így a nomád és félnomád népek gyakorlatából vett analógia nem teljes értékkel használható ezekre az adatokra; 3. A pusztá személynévből álló földrajzi nevek eredetiségét bizonyító kutatók idegen nyelvű szövegek magyar szórványaiából vették igazoló adataikat, s ezért fölvetődik a névforma hitelességének kérdése.

Ezek az észrevételek lehetőséget adhatnak arra, hogy igazoló adatok alapján, a földrajzi nevek struktúrájáról vallott elképzeléseinket az Árpádok korára, esetleg az azt megelőző időkre is érvényesíthessük.

Bizonyító eljárásunkat MELICH JÁNOS *Levédi* adatával kapcsolatban kezdjük meg, mivel ez a legrégebb írásos formában megőrzött földrajzi név az ősmagyarság köréből. MELICH ezzel az adattal kapcsolatban a következőket mondja: „Azt hiszem, . . . hogy a IX. századi magyarok *Levédi* vajdájuk országát a pusztá személynévvel *Levédi*-nek hívták. E meggyőződésemet merítem abból a tényből, hogy a görög *λεβεδία* csak magyar névből lehetett görögösítve” (vö. HonfM. 6).

A *λεβεδ-* szót nem vitatjuk, az *-ία* görög országnévképző a görögösítés tényét is igazolja. Ezzel azonban még nincs bizonyítva az, hogy a magyarok az ország nevét eredeti fokon, valóban *Levédi*-nek mondták. A görögben nem állhat pusztá személynév földrajzi névként, de megvan számukra az *-ία* országnévképző, amit minden országnévhez hozzákapcsolnak. Ezért tehát, ha a magyarok körében az országnév *Levédi*-nek hangzott, éppúgy *λεβεδία* formában rögzítették, mintha azt **Levédi ország*-nak hallották volna. Végeredményben tehát, a görögösített *λεβεδία* földrajzi név se pro, se kontra nem bizonyít. — Így, ha nem is tudtuk kimutatni a görögös *λεβεδία* formából a teljesebb szerkezeti formát, a pusztá személynévből álló alakzat eredetiségét mégis kétségesse tehetjük.

Későbbi, latin nyelvű szórványaink azonban már ahhoz is hozzá segítenek, hogy a pusztá személynévi eredetűnek vallott földrajzi nevekről azt a megállapítást tehesük, hogy valóban lokalizátort és bázisnevet mutató formák lehettek eredetileg, s a kimutatott pusztá személynévi alakzatok pedig vagy szerkezeti változáson átesett másodlagos formák, vagy a szórványok pontatlan illetve magyartalan jelölései.

BÁRCZI GÉZA jegyzi meg az *-s* képzős történeti földrajzi nevekkal kapcsolatosan, „hogy gyakran különösen nehéz eldönteni, hogy a latin *vallis*, *piscina*, *villa*, *silva* stb., mely sokszor a magyar szórványt mintegy kiegészíti, a földrajzi név tartozéka-e, annak egyik elemét fordítja-e latinra, vagy csak magyarázó szó” (vö. i. m. 157). GYÖRFFY történeti anyagából sok ilyen természetű adatot közölhetünk: 1177: *t. ecl.-e de Hodust* ~ 1293: *t. Hudusmonostura* (vö. i. m. 178)¹⁶; 1333–35: *v. Buken* ~ *Bukenfolua* (i. m. 850); 1335: *castr. Helteuin* ~ 1808: *Höltövény* (i. m. 830); 1200: *De castro Vrsuur* (i. m. 798); 1198: *v. Buu* ~ 1740: *Bőfalu* (i. m. 714); 1325: *castrum Solymku* ~ 1913: *Sólyomkővár* (i. m. 662); 1319: *domus Philippi* ~ 1887: *Fülöpháza* (i. m. 618); 1310: *domus Benke* ~ 1808: *Benke* (i. m. 599); 1285: *cstri Adrian* ~ 1808: *Adorján* (i. m. 592); 1284: *t. Jurk* ~ 1358: *Gyurkfelde* (i. m. 445); 1278: *castr. Solymos* ~ 1926: *Solymosvár* (i. m. 185) stb.

¹⁶ GYÖRFFY gyakran rövidítve jelzi a latinra fordított bázisneveket, s ezért mi is úgy idézzük.

A fönti adatoknak alaposabb vizsgálata ahhoz vezethet, hogy ezeket az eredetileg egyeleműeknek látszó neveket, ténylegesen kételeműeknek, azaz lokalizátort és bázisnevet mutató alakoknak higgyük. Az adatokban ugyanis az tapasztalható, hogy az oklevelek szerzői általában latinra fordítják azokat a szavakat, amelyek fordíthatók, tehát van latin megfelelőjük. Földrajzi neveink szerkezetéről tudjuk, hogy bázisnevük mindig olyan köznévknek megfelelő szavak, amelyek valóságos földrajzi fogalmakat jelölnek, s mint ilyenek, idegen nyelvre fordíthatók is. A lokalizátorok viszont már lehetnek jelentés nélküli szavak is, például személynévek, s ezeket természetesen nem lehet idegen nyelvre fordítani. Ez magyarázatot ad aztán arra, hogy szórványemlékeinkben a földrajzi nevek bázisneve miért idegen nyelven található általában, s a lokalizátorok (főleg személynévi eredetű lokalizátorok) pedig miért őrzik a magyaros formát.

Adataink és okfejtésünk alapján a pusztá személynévet mutató földrajzi neveinkben joggal kereshetünk tehát rövidült névformát. Elgondolásunkat azonban egy kronológiai tényező zavarni látszik. Kutatóink ugyanis azt is megállapították, hogy a bázisnévvel jelentkező személynévi eredetű földrajzi nevek, mint a *-laka*, *-háza*, *-telke*, *-földre*, *-falva* stb. végű helynevek, csak a XIII. század elejétől kezdenek tömegesebben fölbukkanni (vö. BÁRCZI: i. m. 160; KÁLMÁN: i. m. 175). Ezt a tényt azok a kutatóink, akik a pusztá személynévből álló földrajzi nevek eredetisége mellett kardoskodnak, fölhasználhatnák esetleg bizonyításként, mondván, hogy ha a pusztá személynévi formát mutató földrajzi név előbb jelentkezik a régiségben, mint az a névforma, amelyik a személynév után még bázisnevet is tartalmaz, csak annak lehet az igazolása, hogy a magyar nyelv ősi névadási formája a pusztá személynévi földrajzi név lehetett. Egy ilyen ellenérvet azonban könnyen ki tudunk védeni, mivel ez a kronológiai bonyodalom is csak a magyar írásbeliség kezdeti időszakával van összefüggésben.

Hogy a XIII. század előtt miért a pusztá személynévi földrajzi névforma jelentkezik nyelvemlékeinkben, azt a fordíthatóság illetve nem fordíthatóság tényével már indokoltuk. Azt pedig, hogy a XIII. század után a teljesebb szerkezeti formát mutató földrajzi névformák tömegesebben jelentkeznek, részben a magyar írásbeliség fejlődésével, részben pedig a korra annyira jellemző birtokadományozás tényével hozhatjuk kapcsolatba.

Külföldről származó írástudóink meggyökeresedésével, továbbá magyar anyanyelvű írástudók jelentkezésével a XIII. századra nyilvánvalóvá válhatott az a tény, hogy a latinra fordított földrajzi nevek félrevezetőek, kétértelműek, s így nem fedik azt a valóságot, mint azok magyar megfelelői. A *Fülöp-háza* földrajzi név latinos formája: *domus Philippi* (vö. GYÖRFFY: i. m. 599) például jelentheti egy *Fülöp* nevű személy lakását és jelölhet egy települést is. A birtokadományozások igényelték a pontos leírást és biztos lokalizálást az eladományozott birtokokkal kapcsolatban. Hogy tehát a fönti félreértésekre okot adó lehetőségeket elkerüljék, idegen nyelvű oklevelekbe is teljes és magyaros formában írták a földrajzi neveket. Ennek a kialakuló gyakorlatnak eredménye aztán az, hogy például az 1284-ben t. *Jurk* formát mutató földrajzi név 1358-ban *Gyurkfeldé* formában jelentkezik (vö. GYÖRFFY: i. m. 445).

A pusztá személynévet mutató történeti földrajzi nevek mögött ezek szerint valóban egy teljesebb szerkezeti képet, lokalizátort és bázisnevet kereshetünk. Így strukturális elgondolásainkat ez a névtípus sem zavarja.

2. A névstruktúra változásának retrográd iránya

Földrajzi neveink struktúrájának általános változási útját a bázisnév $>$ lokalizátor + bázisnév $>$ lokalizátor képlettel adtuk meg. Történeti adataink tanulságai alapján azonban olyan esetekkel is találkozunk, melyekben ez a szerkezeti változás fordítva érvényesül, és egy lokalizátor $>$ lokalizátor + bázisnév irányt mutat. Nem előző fejezetünk írásbeliséggel magyarázható adataira gondolunk itt, hisz azok fejtegetéseink alapján szabályszerű szerkezeti változást mutatnak. Inkább az olyan történeti adatokról van itt szó, amelyek a szabályszerű strukturális változás mellett mutatnak a jelzett alakulási lehetőségére.

GYÖRFFY történeti anyagában találhatjuk a következő adatokat: 1221: *Mochulas* ~ 1956: *Mocsolyáspuszta* (i. m. 790); 1283: *Kowachy* ~ 1956: *Kovácsi pusztá* (i. m. 783); 1323: *Hurusou* ~ 1926: *Horsópuszta* (i. m. 777); 1295: *Chatar* ~ 1956: *Csatárkert* (i. m. 504) stb.

Ezekben az adatokban azt tapasztalhatjuk, hogy a szabályszerű strukturális változást szenvedett, és már a történeti időkben önálló lokalizátor formájában élő helynevek, az újabb időkben bázisnévvel egészültek ki. Noha példánk egészen friss keletűeknek mutatják ezt a kiegészülést, mégis számolnunk kell a lehetőségével.

Idézett adatainkat csak úgy értékelhetjük, ha számításba vesszük azt a tényt, hogy azok a földrajzi tárgyak, amelyeket idézett neveink jelölnek, olyan változást szenvedtek, ami azoknak fogalmi tartalmában nyilvánul meg. Jelen esetben arról van szó, hogy az eredetileg települést jelölő földrajzi név (pl. *Mochulas*), a település elnéptelenedésével egy pusztá terület földrajzi neve lett. Hogy aztán ez a fogalmi változás kifejezésre jusson a névben, az új fogalmi tartalmat kifejező köznevet bázisnévként a meglévő önálló lokalizátorhoz kapcsolták (*Mocsolyáspuszta*).

A földrajzi nevek struktúrájáról alkotott nézetünket a fenti tény egy csöppet sem zavarja, sőt igazolja azt a megállapításunkat, hogy a földrajzi nevek tartalmának a hordozója valóban a bázisnév, hisz a jelölt tárgy fogalmi változása a bázisnévben tükröződik. Ezen keresztül bizonyítja azt is, hogy a földrajzi nevek szerkezeti egysége valóban a lokalizátor és bázisnév.

3. Terminológiai problémák és egyébek

LÓRINCZE LAJOS többször idézett dolgozatában a földrajzi nevek keletkezésének két fő tényezőjét az emberben és a tárgyban látja, s magát a névre váró földrajzi tárgyat csupán szenvedő alanynak, elnevezendőnek tartja. Ebben a folyamatban a tárgy, adottságaival a névadó szerepét tölti be, az ember viszont, mint szemlélő és beavatkozó, egyszerre betöltheti az elnevező és névadó szerepét (FÉ. 5). Ha ezzel az elgondolással párhuzamba állítjuk a földrajzi nevek struktúrájáról vallott nézeteinket, nem mindenben egyezünk LÓRINCZÉ-vel; de nem csak a terminológia terén, hanem az elnevezendő földrajzi tárgy értékelésében sem.

Az a tény ugyanis, hogy a földrajzi nevek szerkezetéből kimutatható egy olyan bázisnév, ami determinálja a névvel jelölt földrajzi tárgy fogalmát, arra enged következtetni, hogy nem csupán elnevezendő a jelölt földrajzi tárgy, hanem a névalakulásában befolyásoló tényező is, mert valóságos köznévi fogalmával és köznevével gátlólag hat az emberre a

földrajzi név megalkotásában. Az ugyanis, hogy egy földrajzi név bázisneve milyen legyen, sohasem az elnevező embertől függ, mivel a bázisnév mindig adva van az elnevezendő földrajzi tárgy fogalmát közlő köznévvvel. Így a földrajzi név egyik alapvető szerkezeti egységét az elnevezendő földrajzi tárgy magában hordozza már a névadás előtt. A másik szerkezeti egységhez valóban az ember juttatja a földrajzi tárgyat a táj adottságai vagy saját emberi beavatkozásai útján, de mindig azzal a céllal, hogy a köznévi szóval determinált földrajzi tárgyat lokalizálja. Ennek alapján célszerűbb az egész folyamatot is **l o k a l i z á l á s n a k** nevezni.

De nézzük meg egy példán ennek az észrevételnek a jogosságát. A szamoszegi földrajzi névanyagban szerepelnek a *Gróúfèrdeje*, *Etyházèrdeje*, *Gazddák èrdeje*, *Sűrű erdõ*, *Alsó erdõ* nevek. A nevek szerkezeti egységei itt a következők: bázisnév valamennyi adatban az *-erdõ*; lokalizátor: *Gróúf-*, *Etyház-*, *Gazddák-*, *Sűrű-*, *Alsó-*. Az a földrajzi tárgy, amit itt a bázisnév fogalmilag determinál, a földrajzi név kialakulása előtt is, köznévi használatban ugyan, de ugyanazt az *erdõ* nevet viselte. A földrajzi névadás tehát ezen ponton valóban kötött, mivel az ember nem választhatja ki önkényesen a neki tetsző bázisnevet, hanem alkalmazkodnia kell ahhoz a köznévhöz, ami a jelölendő földrajzi tárgy köznévi fogalmát fejezi ki. Az ember és a táji adottság szerepe így csak a lokalizátorokban nyilvánul meg, mivel ott az tapasztalható, hogy kötöttség nincs olyan erős, mint a bázisnevek esetében. A mai *Gróúfèrdeje* földrajzi névben szereplő *Gróúf*-lokalizátor ugyanis lehetne más is, például az erdőt birtokló gróf családi neve után *Károlyi-*. A név a funkcióját így is tökéletesen betöltené. Hogy a szamoszegi lakosság éppen a *Gróúf* szót választotta lokalizátornak, az csak annak a bizonyítéka, hogy a földrajzi nevek lokalizátorainak kiválasztása az elnevező ember akaratától függ.

Meg kell tehát állapítanunk, hogy LŐRINCZÉ-nek a földrajzi nevek kialakulásáról vallott, fejezetünk elején ismertetett elgondolása csak részben, csupán a lokalizátorokra vonatkoztatva fogadható el.

Befejezésül említsük meg még azt az észrevételünket, hogy szerkezeti szempontból éles eltérést mutat a földrajzi név másfajta tulajdonnevekhez képest. Ha például a személynevekkel hasonlítjuk össze földrajzi neveinket, azt tapasztaljuk, hogy azok inkább a földrajzi nevek lokalizátoraival mutatnak hasonlóságot. A magyar személynévadásnak az a történetileg legrégebbi formája, amit az egyelemű nevek jellemeznek, teljesen az emberi önkénytől függő, akár csak a földrajzi nevek lokalizátorainak kialakítása. De ugyanilyen sajátságokat mutatnak az állatnevek is. A bázisnévhez hasonló szerkezeti egység viszont sem az egyelemű személynevekből, sem az állatnevekből nem elemezhető ki. A többelemű személynevek esetében már mutatkozik bizonyos megkötöttség a névadással szemben, de teljesen elütő attól a megkötöttségtől, amit a földrajzi nevek bázisnevei esetében tapasztaltunk. A földrajzi nevekben ugyanis van egy fogalmi tartalmat determináló **a d o t t a l a k ú** bázisnév, amit az ember **t e t s z é s** szerinti formában **l o k a l i z á l**. A többelemű személynevekben viszont található egy fogalmi tartalmat nem determináló családi név, amit az ember **t e t s z é s** szerinti megoldással **d i f f e r e n c i á l h a t**.

Ezek a különbségek végső soron odavezetnek, hogy föl kell vetni: lehet-e vajon ugyanazon kifejezéssel jelölni a névadás folyamatát a földrajzi nevekben, mint amellyel a személynevekben jelöljük azt?

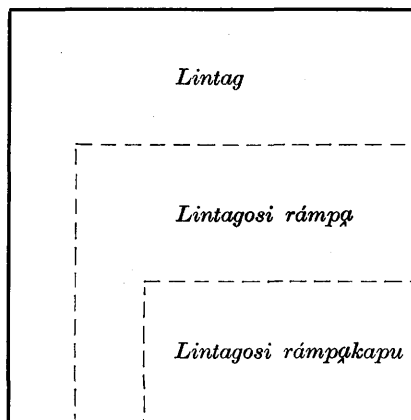
VII. Zárzó és összefoglalás

Földrajzi neveink struktúrájának és a vele kapcsolatos problémák vizsgálatának lezárásaképpen nem lesz fölösleges ismétlés a kapott eredmények rövid összegezése. Ezeket az eredményeket a következő öt pontba sűrítjük:

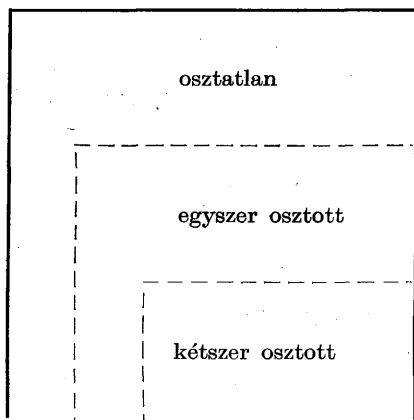
1. Földrajzi neveink fő kategóriáit a nevek által jelölt földrajzi tárgyak oszthatlansága, illetve megosztottsága alapján határoztuk meg. Aszerint, hogy a jelölt földrajzi tárgy egy zárt tájegységen belül oszthatlan egység-e, vagy egy-

Névkategóriák a jelölt tárgy viszonyában

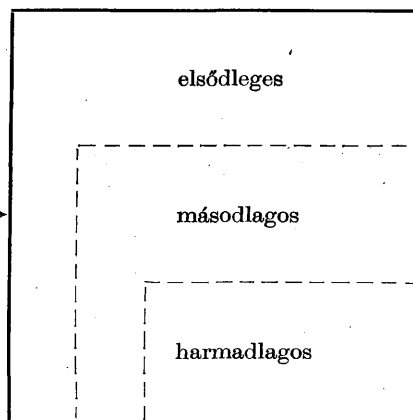
Az alkalmazott név

A jelölt tárgy

A névkategória

szeri, illetve kétszeri differenciálódás útján keletkezett részegység, az alkalmazott földrajzi neveket: elsődleges-, másodlagos- és harmadlagos földrajzi nevekre osztottuk.

2. Földrajzi neveink szerkezetében elkülönítettünk két szerkezeti egységet: bázisnév-et és lokalizátort. A bázisnévről megállapítottuk, hogy mindig a földrajzi név végén áll, és köznévi jelentésével mindig olyan földrajzi fogalomra utal, ami igaznak bizonyul az egész névvel jelölt földrajzi tárgyra is. Így a bázisnév a földrajzi név tartalmának a hordozója.

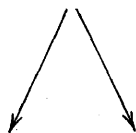
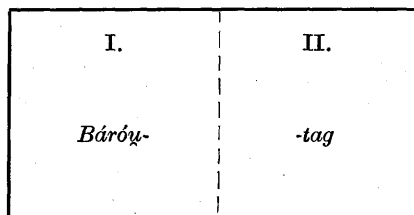
A lokalizátorról elmondtuk, hogy mindig a bázisnév előtt áll, lehet egy- vagy többemű. Köznévi értelemben jelentéstartalommal bíró, vagy jelentéstartalom nélküli szó is állhat lokalizátorként. Ha van jelentéstartalma a lokalizátornak, akkor arra jellemző, hogy az egész névvel jelölt földrajzi tárgy fogalmi tartalmáról semmit el nem árul azzal. Megvan azonban az a sajátsága, hogy lokalizálási képességgel rendelkezik, s így a földrajzi név szerepének a hordozója.

3. A földrajzi nevek struktúrája nem változatlan, hanem a történeti tanulságok alapján a következő fázisok szerint alakulhat: bázisnév > lokalizátor + bázisnév > lokalizátor.

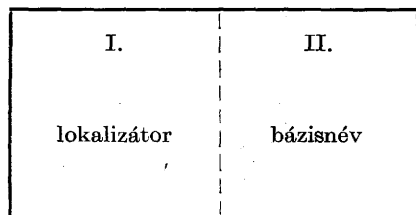
4. Az egyszeri differenciálódással keletkezett másodlagos földrajzi nevekben annyi eltérés mutatkozik szerkezeti szempontból, hogy lokalizátoruk min-

A földrajzi nevek struktúrája

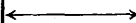
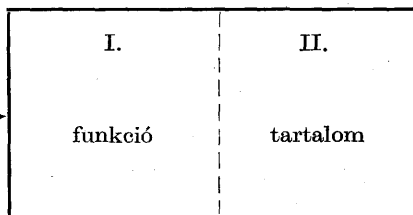
Gyakorlati kép

Szerkezeti kép

Elméleti kép

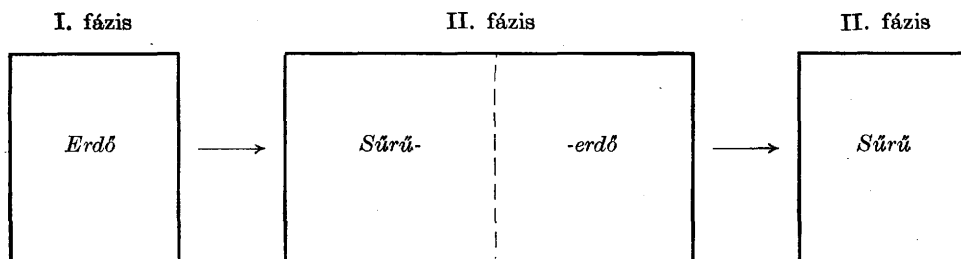
dig egy teljes elsődleges földrajzi név azzal a funkcióval, hogy a lokalizálás mellett kifejezésre juttassa a jelölt földrajzi tárgy részegység jellegét.

5. A kétszeres differenciálódással alakult harmadlagos földrajzi nevek csak annyiban térnek el a másodlagos földrajzi nevektől, hogy lokalizátoruk mindig egy teljes másodlagos földrajzi név, azzal a funkcióval, hogy a lokalizálás mellett a kétszeres differenciáltságot is jelölje.

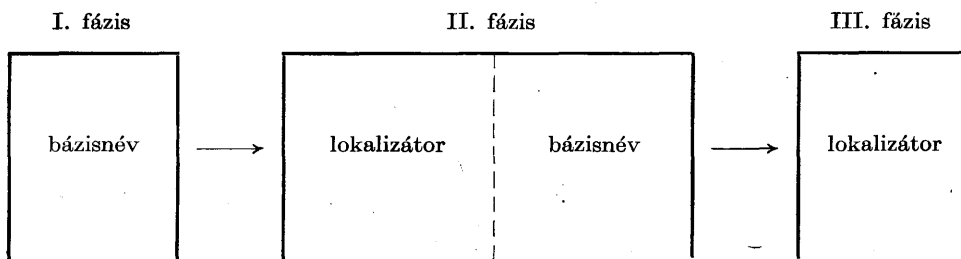
*

A névstruktúra változása

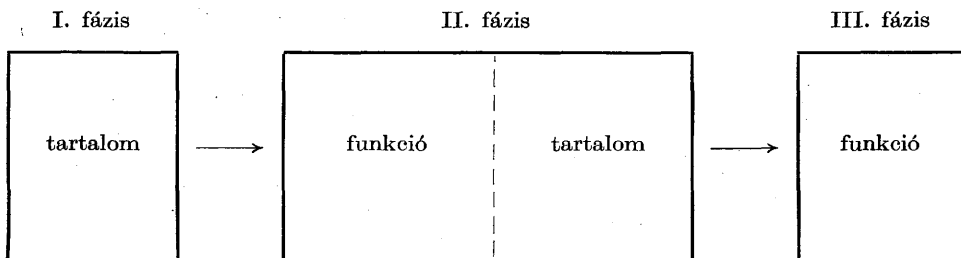
Gyakorlati síkon

Szerkezeti síkon

Elméleti síkon

Dolgozatunk célja az volt, hogy a rendelkezésünkre álló leíró és történeti földrajzi névanyag alapján kimutassuk a magyar földrajzi nevek legjellemzőbb szerkezeti sajátosságait, ezen keresztül rávilágítsunk névkutatásunk gyakorlatának és elméletének kétségesnek látszó pontjaira.

Kutatásunk eredményét nem tekintjük a kérdés teljes megoldásának, hisz a földolgozott névanyag is csak egy része az igen gazdag földrajzi névanyagnak. Nem hiszünk vallott nézeteink hibátlanságában sem. De ha elgondolásaink egyikét vagy másikat elveti vagy módosítja is a további kutatás, munkánk haszna még akkor is meglesz, mert a földrajzi névkutatásban az is érték, ha a figyelmet egy nagyon elhanyagolt s éppen ezért kevésbé ismert területre irányítjuk.

BALOGH LÁSZLÓ

Структура географических названий

Теоретические и методические представления, на которых основывались наши исследования в области географических названий, не всегда полностью правильны, а особенно не всегда достаточны для систематизации и изучения географических названий. Данная работа занимается частично неправильными представлениями, а частично стремится дать такую новую характеристику географических названий, которая основывается на структуральных особенностях географических названий.

I. В первой части работы на основании происхождения географических названий или географических объектов, названных географическими названиями, разграничиваются три основные категории этих названий:

1. *Первичные географические названия.* Сюда относятся все те географические названия, которые обозначают внутри определенной географической области такие географические объекты, которые не являются частью какой-нибудь более крупной географической единицы, а являются самостоятельными. Напр. *Bárótag, Natyszeg* и пр.

2. *Вторичные географические названия.* Характерной чертой относящихся к этой группе географических названий является то, что географические объекты, названные этим названием, возникли при дифференциации более крупной единицы внутри какой-нибудь географической области: *Bárótagosi tanya 'хутор Бароутаг', Natyszegesi rámpa рампа Надьсег* и пр.

3. *Географические названия третьей степени.* Сюда относятся те географические названия, которые обозначают такие географические объекты внутри определенной географической области, которые возникли в результате новой дифференциации уже дифференцированной единицы: *Bárótagosi tanya-bejáró, Natyszegesi rámpakapu* и т. д.

II. *Вторая глава работы* занимается подробным рассмотрением первичных географических названий. На основе изучения формы и структуры географических названий, работа доказывает, что в названиях типа *Bárótag, 1864. Szén Égető kert* и т. д. можно найти две резко отличающиеся структурные части.

Структурная единица, обозначенная термином *базисное название*, всегда выступает как последний элемент названия: *-tag, -kert*; функция такого базисного названия заключается в том, чтобы своим общим значением детерминировать понятие географического названия, обозначенного этим названием. Таким образом, эта единица является *носителем содержания* географического названия.

Структурная единица, состоящая из одного или нескольких элементов, и названная термином *локализатор*, всегда стоит перед базисным названием: *Báró, Szén Égető* и т. д.; функция ее заключается в том, чтобы локализовать содержание понятия географического названия. Таким образом, эта единица является носителем функции географического названия.

Сопоставляя современные и исторические данные, данная работа доказывает, что и в тех географических названиях, которые в настоящее время считаются состоящими из одного элемента, можно выделить вышеупомянутые две структурные единицы: 1296: *Kuchurd júka* > 1966: *Kocsörd*, 1864: *Sürü erdő* > 1966: *Sürü*. Таким образом, в формировании наших географических названий можно предположить структурные изменения, показывающие следующие фазы: базисное название > локализатор + базисное название > локализатор.

III. Глава, занимающаяся вторичными географическими названиями, показывает, что в названиях *Bárótyagosi tanya*, *Natyszegesi rámpa* и пр. имеются те же вышеупомянутые структурные единицы. Последний член названий *-tanya, rámpa* и т. д. — базисное название, которое детерминирует понятие географических объектов, названных этим полным названием, и перед которым стоит локализатор: *Bárótyagosi-, Natyszegesi-* и пр. Роль локализатора — объединение и локализация географического объекта, названного полным названием. Но здесь проявляется и вторичная функция локализатора. Ибо на основании того факта, что локализатор вторичного географического названия является всегда первичным географическим названием того географического объекта, из которого путем дифференциации возник географический объект, обозначенный вторичным географическим названием. Локализатор такого типа названий может выражать и то, что данный географический объект возник путем одной дифференциации из более крупной географической единицы.

IV. Структура географических названий третьей степени подобна первым двум. Конечный элемент названий *Bárótyagosi tanya bejárdó*, *Natyszegesi rámpakari* и т. д. базисное название, детерминирующее понятие географического объекта; а локализатор *Bárótyagositanya-, Natyszegesi rámpa-* и т. д. делает это понятие единичным, и в то же время обозначает, что речь идет о таком географическом объекте, который возник путем двойной дифференциации.

V. Заключительная часть работы рассматривает проблематические случаи. Эта часть занимается отдельно названиями типа: *Levedi, Csanád, Gyula* и пр. По структуре автор не считает эти названия, в отличие от прежних взглядов, оригинальными географическими названиями, отражающими простые личные имена, а считает их такими сокращенными названиями, которые на основании схемы базисное название локализатор + базисное название локализатор возникли путем структуральных изменений из первоначальной формы названий, состоящих из двух элементов.

Ласло Балог